

STEFANO MARIA CINGOLANI

***ESTRATÈGIES DE LEGITIMACIÓ DEL PODER
COMTAL: L'ABAT OLIBA, RAMON BERENGUER I,
LA SEU DE BARCELONA I LES GESTA COMITUM
BARCHINONENSIIUM***

ABSTRACT

The long reign of the count Ramon Berenguer I (1035-1076) culminate a complex process of structuration of power and memory and, at the same time, establish a moment of deep innovations. The aim of this paper is to analyze some aspects of this reign, especially with respect to the strategies of legitimation of the countly power. It will illustrate some of the symbolic and practical forms, included the organization of historical memory, through which the count establish and justify the legitimacy of his authority over the aristocracy and the Church of his county. Finally, it will propose a new datation of Wifred the Hairy's legend.

1. INTRODUCCIÓ

El borgonyó Raul Glaber, monjo cluniacenc i cronista, descriu a un passatge força conegut dels *Historiarum libri* un dels senyals de renovament del món cristià després de l'any mil:

Igitur infra supradictum millesimum tercio iam fere imminente anno contigit in universo pene terrarum orbe, precipue tamen in Italia et in Galliis, innovari ecclesiarum basilicas; licet pleræque decenter locatæ minime indignissent, emulabatur tamen quæque gens Christicolarum adversus alteram decentiore frui. Erat enim instar ac si mundos ipse, excutiendo semet, reiecta vetustate, passim candidam ecclesiarum vestem indueret. Tunc denique episcopalium sedium ecclesias pene universas ac cetera quæque diversorum sanctorum monasteria seu minora villarum oratoria in meliora quique permuttere fideles (III, 13).¹

1. RODOLFO IL GLABRO, *Cronache dell'anno mille (Storie)*, a cura di Guglielmo CAVALLO e Giovanni ORLANDI, (Fondazione Lorenzo Valla, Scrittori Greci e Latini), Milano 1989.

Raul, a la seva narració, explora, descriu i, com qualsevol cronista, en part inventa, un món que s'ha renovat després de la fi de la dinastia carolíngia. Ara, els nous monarques de les dinasties capeta, a França, i saxona, a l'imperi Alemany, gràcies a llurs virtuts, i de la mà de l'Església i dels bons cristians, intenten imposar ordre, justícia i prosperitat sobre una realitat bulliciosa i atormentada per les invasions dels musulmans, dels normans, dels magiars i dels pobles eslaus; un món on la violència feudal pertorba la pau, i on les primers insurgències de l'heretgia i de la corrupció de la moda sacsegen la puresa dels costums cristians.

També per això, el cronista recorda la intervenció divina a favor de la pau, quan narra com, sorgint de terres aquitanes i escampant-se després per tota França:

firmari pactum, propter timorem Dei pariter et amorem, taliter ut nemo mortalium a feriē quartę vespere usque ad secundam feriam incipiente luce ausu temerario presumere quippiam alicui hominum per vim auferre neque ultionis vindictam a quocumque inimico exigere nec etiam a fideiussore vadimonium sumere. Quo<d> si ab aliquo fieri contigisset contra hoc decretum publicum, aut de vita componeret, aut a Christianorum consortio expulsus patria pelleretur (V, 15).

I això «veluti vulgo dicitur, ut treuga Domini vocaretur».

La cronologia adoptada per Raul no sempre coincideix amb els paral·lels fenòmens que varen ocórrer als comtats catalans. De fet, aquí la colonització religiosa del territori, amb la fundació d'esglésies i monestirs, ja era notable als segles IX i X –tot intensificar-se notablement al segle XI–, bé pel que feia a les noves edificacions, bé per la reforma de les velles en edificis més grans i sòlids. Tot i així, els dos fenòmens són igualment de gran importància. Això, sobretot, si els considerem com a aspectes de la complexa qüestió de l'organització i divisió del poder a les terres de la *Marca Hispanica*. La innovació, i conseqüent dedicació, de basíliques, a més que d'esglésies parroquials i de monestirs, juntament amb l'emergència i organització de la Pau i Treva de Déu, són fenòmens que hem de veure –fora de la idealització religiosa de Raul, i de la notable influència eclesiàstica encara present a molta historiografia contemporània–, com dos moments importants de les estratègies i lluites de poder als comtats catalans del segle XI, i sobretot al de Barcelona.

Evidentment, a l'hora d'examinar aquestes lluites, no es tracta d'assenyalar els bons i els dolents, senzillament es tracta de comprendre el significat i el valor de les diferents armes utilitzades en la pugna pel poder al segle XI. Si pretenem copsar quelcom d'aquest complex procés, ens hem de mantenir fora de qualsevol moralització de caire cristià i burgès, fortament influenciada per les fonts medievals, gairebé totes d'origen eclesiàstic,² i hem de prescindir de qualsevol judici respecte a la major

2. Tot i ser sovint presents a la crítica, és clar que no podem fer servir ni les categories d'interpretació ni el llenguatge que, per exemple, va utilitzar Guibert de Nogent, quan parla de les

legitimitat de la coerció per les armes i la violència física, o del dret i de la violència verbal, és a dir, si és més legítim, o efectiu, fer servir l'espasa o la maledicció.³

Un fet prou conegut és la greu crisi que va patir l'autoritat comtal al llarg de bona part del regnat de Ramon Berenguer I, i com el comte la va resoldre establint les bases d'una nova estructuració del poder, ara més decididament feudal.⁴ El regnat de Ramon Berenguer I va ser llarg i determinant i, malgrat tot, al meu entendre encara no ha estat estudiat amb tota l'atenció que mereix. Tanmateix, no és la meua intenció, ara, examinar un tema tan complex. Això que vull fer és aturar-me, també com a pas previ a una reconsideració global, a analitzar alguns aspectes d'aquest regnat, sobretot pel que fa a les estratègies de legitimació del poder comtal. És a dir, examinar algunes formes amb les quals el comte afirma, reafirma o defineix la

temptatives dels feudals de recuperar béns patrimonials que havien estat donats als monestirs com a llegats piadosos: «Unde contigit, ut his temporibus, et multitudine dationum et dantium, immo magis sollertia ad hoc propositi venientium, ecclesiarum habitatores multimoda sua procuracione iuvantium, intantum promoverentur coenobia, ut cotidiana ab illis, qui tunc florebant, statibus per succrescentem modernorum nequitiam videantur incidere detrimenta. Jam nunc enim, pro dolor!, quae huiusmodi affectione permoti, locis sacris contulere parentes, aut penitus subtrahunt, aut crebras redemptiones exigere non desinunt filii, a patrum voluntatibus usquequaque degeneres» (Guibert de Nogent, *Autobiographie*, ed. Emond-René LABANDE, Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Âge, Paris 1981, p. 74).

3. Vg. Lester K. LITTLE, *Benedictine Maledictions: liturgical cursing in Romanesque France*, Ithaca 1993; Jeffrey A. BOWMAN, «Do Neo-Romans Curse? Land, Law, and Ritual in the Midi (900-1100)», *Viator* 28, 1997, 1-32; R.I. MOORE, *La primera revolución europea, c. 970-1215*, Barcelona 2003, ps. 38-41. Als documents, sobretot als de finals del segle X i els de l'XI, són corrents les malediccions per a qui infringeix les condicions establertes; a algunes donacions d'Oliba, com a comte i com a bisbe, en són presents d'extremadament fortes i variades; per exemple, a una donació del 14 de febrer de 1001: «suprataxato omnia in duplum componat et postmodum iram Dei omnipotentis incurrat et repentinam mortem accipiat, et cum Iuda apostata contubernium eternaliter in flammis ultricibus habeat» (Eduard JUNYENT i SUBIRÀ, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, a cura d'Anscari M. MUNDÓ, Barcelona 1992, doc. 26), a una donació del 27 de juliol de 1003: «in primis iram Dei incurrat, et cum Symone Mago et Iuda proditore in infernum particeps fiat, et de oracionibus monachis catholicis et clericis iuvatur, iam non se cognoscat» (*ibidem*, doc. 32); a la restauració i dotació de la canònica de Sant Vicenç de Cardona feta pel vescomte Bremon, per consell del bisbe Oliba, del 2 de juliol de 1019: «primo iram Dei omnipotentis incurrat, et christiane societatis licentiam perdat, quia velut infidelis ausus est Christi violare ecclesiam. Deinde omnium sanctorum perdat patrocinia, e nullius peccati per eorum intercessionem unquam habeat veniam [...]. Post haec diabolus dux eius sit semper in vita sua, et supra picem et carbones eius denigratam infelicem animam a corpore egressam in Flegetonis ardentis fluvii profundam immergat undam; et ultrices cum traditore Domini, et his qui fidem abiecerunt Christi, eterni incendii sentiat flammam» (*ibidem*, doc. 59). Llarguíssima, detallada i tremenda és la maledicció continguda a la butlla de papa Lleó VII en favor de Ripoll, vg. Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive limes Hispanicus*, Paris 1688 (edició facsímil Barcelona 1998), doc. 75.

4. Vg. per exemple Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona 1961, ps. 56-67 i Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI)*, 2 vols., Barcelona 1981 (ed. or. francès 1975-76), 2, ps. 128-162.

legitimitat de la seva autoritat damunt les forces aristocràtiques i eclesiàstiques dels seus comtats.

Els historiadors, els darrers anys, han centrat sovint llur atenció en la configuració i construcció del poder reial, als segles XI i XII, i, especialment, en els aspectes simbòlics que representen i justifiquen aquest poder. Amb tot, encara queda molt per fer respecte a aquestes dinàmiques als comtats catalans i, després de 1137, a la Corona d'Aragó.

Si algunes d'aquestes formes han estat prou analitzades als comtats catalans, pel que fa als segles IX i X,⁵ sembla com si, un cop assolida aquella que s'acostuma anomenar independència –amb l'eventual matís d'afegir que ho era de fet–, això eximís els comtes de qualsevol necessitat de justificar o d'afirmar la preeminència de què gaudien sobre les forces aristocràtiques dels comtats. La pràctica del poder, sobretot en les fases de constitució i d'afirmació, tal i com ha estat mostrat per altres àmbits,⁶ es fonamenta i es regeix en una sèrie d'actes, entre els quals n'hi ha de rituals i de simbòlics, que serveixen per donar un contingut a aquesta primacia, amb l'exposició de pràctiques que justament diferenciaven el comte de les altres forces de la terra. La dedicació i dotació d'esglésies; l'elecció dels llocs de enterrament; l'equilibri, diferent i complex, amb l'estament eclesiàstic; la pràctica de l'administració o promulgació del dret –això, sobretot al comtat de Barcelona respecte a altres centres de poder al llarg dels Pirineus, des del comtat d'Empúries fins al regne de Navarra–, les aliances matrimonials⁷ o l'eventual creació de mites dinàstics, són alguns dels aspectes en què es fonamenta i reforça aquesta pràctica del poder i que, en molts casos, encara esperen una anàlisi pel que fa al comtat de Barcelona del segle XI.

És clar que no podré examinar tots aquests aspectes amb la mateixa atenció, a part del fet que alguns ja han trobat una bona sistematització historiogràfica, així que em centraré més detalladament sobre alguns d'aquests, tot i intentant de donar

5. Vg. Michel ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum: les enseignements de la titulature comtale», *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vols, Barcelona 1991, 2, ps. 209-263; ID., «Naissance d'une principauté: Barcelone et les autres comtés catalans aux alentours de l'an Mil», *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any Mil*. Actes del col·loqui internacional Hug Capet, Barcelona 1991, ps. 111-135; Josep M. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic-Lleida 2004, ps. 128-149 i ID., «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», *Actas del Coloquio Construcción y conservación de la memoria regia en Occidente (siglos X-XIV)*, Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona 25-27 de julio 2007, en premsa.

6. Vg. Carlos LALIENA CORBERA, *La formación del Estado feudal: Aragón y Navarra en la época de Pedro I*, Huesca 1996, ps. 25-27 i 285-313, ID., *Pedro I*, Burgos 2000 i ID., «La memoria real en San Juan de la Peña: poder, carisma y legitimidad en Aragón en el siglo XI», *Aragón en la Edad Media* (Homenaje a la profesora María Isabel Falcón) 29, 2006, 309-324.

7. Sobre aquest tema, vg. Martí AURELL, *Les noces el comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona 1998 (ed. or. francès 1995).

una visió de conjunt, plantejant, en alguns casos, la necessitat de revisar algunes de les tradicionals categories d'anàlisi.

El llarg regnat del comte Ramon Berenguer I (1035-1076) culmina, d'una banda, processos d'estructuració del poder i de la memòria que s'han desenvolupat tot al llarg d'un segle i mig, i, d'una altra, representa un moment de profundes innovacions. Per tal de poder-ne copsar les característiques i l'abast serà necessari posar en context els diferents temes que interessin aquesta contribució i, de vegades, aturar-se a examinar alguns moments fonamentals d'aquesta evolució, que es remunten als regnats del pare del comte, Berenguer Ramon I, i de l'avi, Ramon Borrell, fins al del besavi, Borrell II. Una figura central en aquesta primera meitat del segle XI va ser Oliba, abat de Ripoll i Cuixà i bisbe de Vic, que requerirà certa atenció, per la influència que pot haver tingut en la definició de pràctiques i ideologies posteriors. L'anàlisi retrospectiva d'aquestes dinàmiques resulta de vegades sinuosa, amb continuades desviacions respecte al tema central, és a dir, respecte a les estratègies d'afirmació del poder per part de Ramon Berenguer I; tanmateix, atesa la complexitat de les temàtiques examinades, i les seves múltiples implicacions, és un procediment que es fa necessari.

2. LA DEDICACIÓ DE LA SEU DE BARCELONA I LA CONSTRUCCIÓ DE LA MEMÒRIA

Un bon punt per començar la meua reflexió és l'anàlisi de l'acta de consagració de la nova basílica de Barcelona, el 29 de novembre de 1058, ocorreguda en un moment determinant del regnat de Ramon Berenguer I, tot just després de l'última greu crisi.⁸ Em sembla que hem de veure l'extraordinària solemnitat de la cerimònia, i la densitat teòrica de l'acta, com a afirmació conscient del poder del comte, que ha arribat a un punt d'inflexió definitiu en la seva configuració.⁹ Per tal

8. Vg. SOBREQUÉS, *Els grans comtes*, cit., ps. 66-67, BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, cit., 2, ps. 98-102 o AURELL, *Les nocces*, cit., ps. 205-276, especialment ps. 251-252.

9. La centralitat d'aquest moment i el canvi de situació en les formes i relacions de poder entre el comte de Barcelona i les altres forces aristocràtiques, dins i fora del comtat, són confirmats pel canvi en el nombre i la tipologia de les convinences, vg. Adam J. KOSTO, «The "convenientiae" of the catalan counts in the eleventh century: a diplomatic and historical analysis», *Acta Mediaevalia* 19, 1998, 191-228, «All this suggests that Ramon Berenguer began around 1058 to use the *convenientia* in a new way. Whereas before it had been principally a tool for making agreements, either with neighbouring counts or with overmighty castellans, now it was an instrument of power» (p. 212), «The growth in conventions was thus part of a conscious program on the part of the count to use writing to articulate his power» (p. 214), i ID., *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written Word, 1000-1200*, Cambridge 2001, ps. 158-166; vg. també Pierre BONNASSIE, «Les conventions féodales dans la Catalogne du XIe siècle», *Annales du Midi* 80, 1968, 529-550 i Michel ZIMMERMANN, «Aux origines de la Catalogne féodale: les serments non datés du règne de Ramon Berenguer Ier»,

de poder valorar degudament el significat d'aquesta dedicació i, sobretot, de l'acta que la relata, l'hem de veure com a un moment d'una pràctica ja secular dels comtes catalans, sobretot dels de Barcelona. Les actes de dedicació sovint proporcionaven la possibilitat d'expressar idees sobre el poder comtal i la seva configuració en la memòria històrica. És el cas, doncs, d'analitzar-ne algunes especialment rellevants.

La consagració d'una església, sobretot quan és important, és un moment de gran relleu tant políticament com simbòlica. El comte hi compleix amb el seu deure de protector de l'Església i del poble en un acte de gran solemnitat, rodejat per altes autoritats eclesiàstiques i laïques, amb una àmplia participació popular, tal com subratllen les actes que ens han arribat. La dedicació i dotació d'una església és un senyal de poder, privilegi i puixança econòmica per part del comte que hi participa, a més d'un acte que havia d'ajudar en la salvació de l'ànima —obsessió molt viva abans i després de l'any mil—, i que havia de crear i perpetuar la seva memòria, amb la inclusió del seu nom a la litúrgia de l'església.¹⁰ És pot notar, a més, com aquest acte va adquirint sempre més significat a finals del segle x i a l' xi, ja que la intervenció comtal es fa cada cop més freqüent i alhora selectiva, ja que aquest participa sobretot en la dedicació d'establiments de notable relleu o importància.¹¹

L'especial solemnitat i la importància de l'ocasió són normalment destacades, a l'acta, per un pròleg on troba lloc l'expressió teòrica dels principis que regeixen i caracteritzen l'autoritat comtal i la relació d'aquesta amb l'Església. En són una

La formació i expansió del feudalisme català. Actes de col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985), Girona 1985-86 (*Estudi General* 5-6), ps. 109-149.

10. José Enrique RUIZ DOMÈNEC, «La organización familiar en Cataluña en el siglo X», *Symposium internacional*, cit., 2, ps. 131-140, escriu que «el culto religioso de la muerte constituye el elemento de reciprocidad que este regalo busca» (p. 139), vg. LALIENA CORBERA, «La memoria real en San Juan de la Peña», cit.; el tema mereix una nova anàlisi de conjunt, amb una nova edició de tots els necrologis, molts encara inèdits, ja que l'únic estudi a disposició és absolutament insuficient, vg. M. M. COSTA, «Los laicos en los necrologios catalanes», *I laici nella società cristiana dei secoli XI e XII*, Mendola 21-27 agosto 1963, Milano 1967, ps. 711-721; al necrologi de Ripoll eren recordats els dies de mort de bona part dels comtes de Besalú, Cerdanya, potser algun de Pallars, i els de Barcelona; d'aquests apareixen Ramon Borrell (*V kalendas martii*), potser Berenguer Ramon I (*kalendas aprilis*), Ramon Berenguer I (*VII kalendas iunii*), Guifré II (*VII kalendas maii*), Berenguer Ramon II (*XII kalendas iulii*), Ramon Berenguer III (*XIV kalendas augusti*), Ramon Berenguer IV (*VIII idus augusti*), Guifré I (*III idus augusti*), Borrell II (*III nonas novembris*), Ramon Berenguer II (*nonis decembris*), vg. Eduard JUNYENT, «El necrologi del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia* 9, 1962, 217-225. Hauríem de veure l'ampliació dels horitzons dels necrologis de Ripoll, que incouen també els reis d'Aragó, relacionada amb la celebració del dia dels difunts establerta per part de l'abat Oliba al sínode de Vic de 1030 (vg. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., text 20)?

11. Es pot notar també com, al llarg del segle XI, aquest mitjà d'afirmació d'autoritat comenci a ser utilitzat també per dinasties vescomtals, vg. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotaties de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, 6 vols., Vic 1993-2002, *passim*.

mostra eloqüent les actes de la consagració de Cuixà, el 30 de setembre de 974,¹² o de la tercera consagració de Ripoll, el 15 de novembre de 977, les dues degudes a la ploma del comte-bisbe Miró II Bonfill,¹³ així com la de la quarta dedicació de Ripoll, el 15 de gener de 1032, deguda al mateix abat Oliba, quan: «factus est conventus episcoporum in coenobio Sanctae Mariae perpetuae virginis territorii Rivipollentiis ad dedicationem basilicae ipsius Dei genitricis simulque principum patriae ac reliquorum fidelium utriusque sexus, aetatis, ordinis».¹⁴ I la nòmina de bisbes i nobles, tot i les actualitzacions fetes en moments posteriors, és de debò impressionant.

Oliba reprén la idea que regia l'acta de la precedent dedicació, on es recorda la participació dinàstica en l'acreixement i protecció del monestir. En resulta una visió, segurament idealitzada, de l'estreta col·laboració entre el poder comtal i eclesiàstic, on la memòria genealògica és acompanyada per una visió solidària dels llaços familiars que lliguen en una unitat coherent els dos poders, en una supervivència –o revifament?– dels ideals carolingis:¹⁵

Actum est autem hoc instinctu et ordinatione domini Olibani, pontificis Ausonensis, ad cuius diocesim praedictus pertinet locus: qui progenitorum venerandis assensum praebere cupiens documentis, atavi scilicet sui beatae memoriae comitis et marchionis Wifredi, qui praedictum coenobium a fundamentis extruxit, exemplo quoque avi sui reverendae memoriae comitis Mironis, qui eandem ecclesiam admodum parvolam destruens, maiori sumptu et opera aedificavit, servans etiam institute patris sui domni Olibani comitis fratrumque illius, qui hanc secundo maioris operis culmine sustulerunt, ut omnes pietate, sic universos etiam aedificii transgressus est magnitudine.

Hi ha molt de la ideologia política de l'abat en aquest pròleg, ateses les crisis que ja havien tocat l'autoritat comtal, bé a l'interior dels confins dels comtats, bé

12. ORDEIG, *Les dotalties*, cit., doc. 91 i Josep M. SALRACH, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cuixà de l'any 974», *Acta Mediaevalia* 10, 1989, 107-124; sobre Miró Bonfill, ID, «El bisbe-comte Miró Bonfill i la seva obra de fundació i dotació de monestris»; *II Col·loqui d'Història del monaquisme català* (Sant Joan de les Abadesses 1970), II, Poblet 1974, ps. 57-81.

13. ORDEIG, *Les dotalties*, cit., doc. 96 i Josep M. SALRACH, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Ripoll de l'any 977», *Estudis Universitaris Catalans* 26, 1984, 303-318 (Miscel·lània Ramon Aramon i Serra, IV).

14. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 104 i ORDEIG *Les dotalties*, cit., doc. 151.

15. Vg. Giovanni TABACCO, *Sperimentazioni del potere nell'alto medioevo*, Torino 1993, ps. 165-208; es pot notar com un poema d'Oliba, els *Distica epitaphia* en memòria dels comtes enterrats a Ripoll (JUNYENT, *Diplomatari*, cit., ps. 305-306) és una imitació del carmen en honor dels emperadors francs de Benet diaca (PL 97, 701-702) present a alguns manuscrits de la col·lecció de capitulars d'Anseguis, de la qual hi havia un manuscrit a Ripoll, l'actual ACA, Ripoll 40.

entre els mateixos comtes.¹⁶ Tanmateix ja es poden destacar algunes idees, com, per exemple, la identificació entre el teixit de poder familiar i el concepte romanitzant de pàtria, *principum patriae*. L'abat Oliba ja havia expressat altres vegades aquest concepte, com ara a l'epicedion en mort de Ramon Borrell, on el comte és *lux ingens patriae*,¹⁷ i del qual es destaquen les funcions de defensor de la terra contra els musulmans, de *rector populi ceu pater omnis* (v. 16), i de protector i dedicador d'esglésies (v. 23-24); o a la carta encíclica per la mort del seu germà, on el comte de Besalú Bernat I Tallaferro, és anomenat «princeps et pater patrie», i se'n destaquen, entre d'altres virtuts, les de «inimicorum victoria clarus», de «pauperum pater [...] iudicio iustus, misericordia plenus» i de «edificator aecclesiarum».¹⁸

La concepció historiogràfica que expressen els dos textos, que és, hem de deduir, la de l'abat Oliba, és extremadament coherent, tot i algunes diferències importants, amb l'expressada, un segle i mig més tard, per les *Gesta comitum Barchinonensium*, tant per la funció determinant del paper del comte com a defensor de la terra de l'enemic musulmà, com de fundador de monestirs, i com, finalment, d'una història que és eminentment familiar i que comença, sense interrogar-se des de quan i per-

16. Per exemple, vg. Josep M. SALRACH, «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957», *Amics de Besalú. II Assemblea d'Estudis del seu comtat*, Besalú 1973, ps. 3-30, i en general ID, *El procés de feudalització (segles III-XII)*, *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, 2ª ed. 1998 (1ª 1987), II, ps. 291-324.

17. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., text 2, v. 41.

18. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., text 9; ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», cit., p. 236 nota la coincidència en l'aparició dels termes *princeps* i *patria*; Martí AURELL, «Le comte, l'aristocratie et les villes en Provence (972-1018)», *Catalunya i França meridional*, cit., ps. 150-159, a ps. 151 i 159 nota com el comte Guillem II en 991 és definit príncep i més tard «pater patriae» (vg. també AURELL, *Les nocces*, cit., p. 80) i connecta aquesta idea a la influència de Cluny; és possible que s'hagi de veure aquesta influència també als comtats catalans, si tenim en compte que la primitiva influència cluniacenca és a Cuixà, i els textos citats es deuen a Oliba, abat de Ripoll i Cuixà, vg. Ramon d'ABADAL, «L'esperit de Cluny i es relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle X», a ID., *Dels Visigots als Catalans*, 2 vols., Barcelona 1970, 2, ps. 9-24; ja Mundó apuntava a un paper ideològic fort de l'abat (vg. Anscari M. MUNDÓ, *Obres completes I. Catalunya. 1. De la romanitat a la soberania*, Barcelona 1998, p. 255); les relacions d'Oliba amb el monestir de Sant Benet de Fleury són segures, i, possiblement, també amb Cluny, ja que aquest establiment figura entre els que donen una resposta a la carta encíclica per la mort de l'abat (vg. també més endavant nota 66); s'hauria d'aprofundir en les possibles relacions entre aquests monestirs, també de cara a una eventual influència dels establiments francesos en la ideologia política de l'abat, vg. Dominique IOGNA PRAT, «Entre anges et hommes: les moines "doctrinaires" de l'an Mil», Robert DELORT (ed.), *La France de l'an Mil*, Paris 1990, ps. 245-263 i Amy G. REMENSNEYDER, «Pollution, Purity, and Peace: An Aspect of Social Reform between the Late Tenth Century and 1076», Thomas HEAD-RICHARD LANDES (eds.) *The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, Ithaca-London, 1992, ps. 280-307 (per Oliba, ps. 302-305). El terme pàtria apareix als *Usatges*, us. 3, 4.1, 41, 101, 102, 133, aquest últim derivat de les constitucions de Pau i Treva de 1064, els altres bé considerats per alguns crítics com a originaris, bé relacionats, en la mateixa formulació, amb l'activitat legisladora de Ramon Berenguer I (*Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan BASTARDAS, Barcelona 1991).

què, en el moment en què el domini és tingut de manera hereditària pels membres de la mateixa família. Saldament fixat en la idealització de la realitat, no admet llegendes o orígens remots del llinatge ni de la terra. Per Oliba la legitimitat vé de la transmissió hereditària del poder a l'interior d'una mateixa família i del compliment solidari de les tasques del bon governant, com a protector de l'Església i administrador de la justícia.¹⁹

La cerimònia de dedicació de la nova catedral de Barcelona havia de subratllar tota la importància de l'esdeveniment, com a senyal de la pau recuperada i restauració —o definitiva imposició— de l'autoritat comtal, tal com mostra la presència dels arquebisbes Guifré de Narbona i Raimbau d'Arles, els bisbes Guillem d'Urgell, Guillem de Vic, Berenguer de Girona, Arnau d'Elna, Patern de Tortosa i, evidentment, Guislabert de Barcelona, a més d'un «infinitus diverse etatis ac sexus populus, permixtis clericorum et laicorum ordinibus, ut magni gaudii et festivitatis esset celebris conventus, et anniversaria memoria diei huius in futuris non cessaret temporibus».²⁰ Per tal de permetre la vinguda de nombrosa població, a l'acta són recordades les mesures preses pel comte a favor de la seguretat del viatge de tots aquells que hi havien d'acudir. La cerimònia serveix, també, per a tornar a definir els límits de la diòcesi de Barcelona,²¹ i recordar l'adscripció a la mateixa de les esglésies de les Balears, de Dènia i d'Oriola que poc abans li havia entregat Muğāhid, rei de la taifa de Dènia.²²

19. Aquestes valoracions concorden força amb el retrat, no tant idealitzat, de l'abat Oliba com a pacificador estretament vinculat als interessos personals, com a abat, i familiars, expressió d'una fort solidaritat del llinatge, tal com ho presenta Adam J. Kosto, «Oliba, Peacemaker», Actes del Congrés Internacional *Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, Vic-Ripoll 10-13 XI 1999, Vic 1999, pp. 135-148.

20. ORDEIG, *Les dotallies*, cit., doc. 205, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Edició i estudi a cura de Josep BAUCELL i REIG, Àngel FÀBREGA i GRAU, Manuel RIU i RIU, Josep HERNANDO i DELGADO, Carme BATLLE i GALLART, Barcelona 2006, doc. 973; i José Enrique RUIZ DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona 2006, doc. 107, del qual cito.

21. «Terminos quoque episcopatus sancte sedis Barchinonensis ita volumus esse distinctos et ab Ausonensi et Gerundensi episcopatu esse discretos, sicut per anticos novimus populos et sicut debite constituti sunt contra orientalem et septentrionalem plagam sive per plana seu per colles devexos atque montes excelsos, et contra meridiem longe per gurgites maritimos, et contra occidentem versus Dertosam annotatos Balagarii locos, ut quicquid intra et extra predicta sedes adquisivit vel adquisierit per iuste largitionis modos habeat confirmatum per nos predictos episcopos et manu nostra roboratum sive per alios atque per me Remundum comitem et per me comitissam Almodem et successores nostros filios et nepotes et pronepotes et deinceps alios. Nam et providencia nostra illud solerter providere curavit, ut si Tarrago, que diu elanguit, adhuc per nos principes aut per successores nostros, largiente Deo, vires convalescendi habuerit et in pristini honoris statum Deus reducerit, per nos et successores nostros non perdat quod iuste habuit et habere debebit et debite recuperare poterit».

22. *Diplomatari de l'Arxiu Capitular*, cit., doc. 977 i RUIZ DOMÈNEC, *Quan els vescomtes*, cit., doc. 106.

Això que destaca, de l'acta de dedicació de la Seu, és el llarg pròleg que planteja una visió historiogràfica diferent i molt més complexa respecte a la dibuixada per l'abat Oliba, i que em sembla no ha atret mai l'atenció dels historiadors tal i com mereix. Val la pena examinar-la amb atenció:

Postquam Imperator caeli ac terre devicto mortis principe ut aperiret mortalibus ianuam vite, glorificata per resurrectionem sui corporis carne quam ex nobis pro nobis assumpsit de matre semper virgine, ascendit ad palacium caeleste cum Patre et Spiritu Sancto victurus et regnaturus sine fine, adimpleta Sancti Spiritus promissione, sonus apostolorum exivit in universum orbem terre et christiani nominis vocabulum primum apud Anthiochenam ecclesiam cepit esse, et sic deinde per omnem mundum in diversis locis facte sunt ecclesie ut a ssolis ortu usque ad occasum nomen Domini esset laudabile. Hoc videns invidus humani generis inimicus, suasit suis ministris paganis ac gentilibus ut persequerentur et occiderent fideles Christi gladiis et multis cruciatibus, et destruerent ecclesias tam in urbibus quam in aliis mundi partibus, quod et factum est in Barchinonensi civitate antiquis temporibus a barbaris Hispaniam intransibis peccatis christianorum exigentibus. Set Christus, quamvis peccatricem miseratus christianam plebem, excitavit Ludovicum pium regem, qui expulit hismaeliticam gentem et liberavit Barchinonensem urbem et christianis populus sic reparavit destructam Barchinonensis ecclesie sedem. Cumque idem rex mortis persolvisset debita, et volvente mundi rota veternosa temporum pertransissent secula, iterum propter hominum peccata gens invaluit pagana et capta est Barchinona et interfecti sunt habitatores eius et destructa sanctuaria et cum sacri ordinis ministris eversa sunt altaria. Set etiam Christus misereri paratus, predictam urbem postea recuperavit fidelibus expulsis pestiferis gentilibus, et per successionem hereditatis tradidit christianis comitibus de quorum linea vel genealogia naturali venit gloriosus comes ac marchio Reimundus Berengarii factus est propugnator et murus christiani populi, et per eius victoriam cum adiutorio Christi facti sunt ei tributarii pagani christianorum adversarii. Quos plus quam omnes antecessores sui comprimens et faciens profugios, multos victorie fecit triumphos et christianorum amplificavit terminos. Iam vero divina gracia, cum ipse comes ac marchio ampli honoris principatum optinisset in terra, largitoris omnium bonorum recognovit beneficia et pro tanto honore rependens ei multa servicia, iuste et pie consideravit de ecclesia que Christi est sponsa et mater est nostra. Unde in principali trono sui honoris, intra moenia Barchinone civitatis cum vidisset aulam episcopalis sedis iam deficere vetustate operis et ex parte destructam a barbaris, indoluit causa divini amoris et eam renovari et restaurari fecit et annuit a fundamentis ad honorem Christi et nomen sancte Crucis sancteque Eulalie indigene martiris et virginis, et in renovatione et restauratione predicate sedis habuit consortem cooperatorem et factorem pium atque benignum Guilabertum prefate presulem urbis.

La nova dedicació és vista com a un moment de la història de la salvació de la cristiandat, ara castigada pels seus pecats, ara misericordiosament restaurada per les seves virtuts. En aquesta història destaquen alguns moments que marquen unes pautes històriques: la destrucció operada per la invasió musulmana, deguda als pe-

cats dels habitants, a la qual segueix una primera restauració per obra del piadós rei Lluís, el fill de Carlemany, que va alliberar la ciutat dels musulmans. Però, els temps successius a la mort del rei varen causar una nova situació de pecat i una nova destrucció. Aquesta vegada, gràcies a la intervenció de Jesucrist, es va poder tornar a recuperar la ciutat, i «per successionem hereditatis tradidit christianis comitibus de quorum linea vel genealogia naturali venit gloriosus comes ac marchio Reimundus Berengarii factus est propugnator et murus christiani populi, et per eius victoriam cum adiutorio Christi facti sunt ei tributarii pagani christianorum adversarii».

En aquest resum històric destaquen tres moments principals: la cristianització del món, gràcies al sacrifici de Jesús, i dos actes de pèrdua/recuperació. Les dues pèrdues a mans dels musulmans, a instigació del diable i amb el consentiment de Déu per tal de castigar els pecats dels cristians. Les dues recuperacions, però, presenten unes característiques prou diferents: la 'reconquesta' és atribuïda al piadós rei dels Francs, amb una idealització del domini dels primers monarques carolingis, restauradors del cristianisme i, diríem, creadors de la *Marca Hispanica*, per utilitzar aquesta terminologia imprecisa però còmoda; la segona restauració, però, és obra del mateix Jesús, el qual deixa la recuperada ciutat i, entenem, les terres que en depenen, als avantpassats del present comte, i, d'aquesta manera, s'atribueix, tot i no nomenar-lo, un paper simbòlic al comte Borrell II.

És el cas de cridar l'atenció sobre la manera en què el pròleg defineix aquest moment: no es diu mot dels comtes entre Guifré I i Borrell II, com si, fins al 985, Barcelona fos territori Franc, mentre, és a partir d'aquest moment que comença el govern dels comtes, però no com a successors dels reis Francs, sinó directament de la mà de Jesús. És possible que aquesta idea vingués de molts documents en què no es reconeixia la legitimitat dels reis Francs que no eren d'estirp carolíngia, a la datació dels quals es declarava *Christo* (o *Deo*) *regnante*.²³ Tanmateix, té també un altre important significat: el de no reconèixer la dependència de l'autoritat dels comtes de Barcelona de l'originari poder reial carolingi, sinó directament de la divinitat i, doncs, totalment autònom.²⁴ Hi pot haver, també, un ulterior element, ja que, com

23. Com fa notar Zimmermann aquest tipus de formulació és típica de l'època dels reis no carolingis Eudes i Raul, mentre de fet, Hug Capet va ser acceptat prou aviat, tot i que, de vegades, s'expressaven dubtes sobre la seva legitimitat, Michel ZIMMERMANN, «La datació dels documents catalans del segle IX al XII: un itinerari polític», *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona 1989, ps. 39-69, especialment ps. 49-50 i 54-56; vg. Jean DUFOUR, «Obédiance respective des Carolingiens et des Capétiens (fin Xe siècle-début XIe siècle)», *Catalunya i França meridional*, cit., ps. 21-44; d'altra banda, no sempre és fàcil interpretar correctament el pensament dels notaris, en pot ser prova un document pallarès del 27 de febrer de 995 que presenta la següent fórmula de datació: «anno .VIII. regnante Ugo Magno rege et Karlo expectante, qui est in vinculo» (Ramon d'ABADAL, *Catalunya Carolíngia, III. Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2 vols., IEC, Barcelona 1955, doc. 297).

24. Vg. SALRACH, «La legitimación del poder condal», cit.

nota Zimmermann, en la canviant formulació de la titulació comtal, com a senyal de qualificació del poder i de la seva legitimació, és justament amb Borrell II que comença a aparèixer la fórmula *gratia Dei comes*.²⁵

Per tal d'entendre exactament el significat del pròleg d'aquesta acta, també en perspectiva evolutiva, és el cas d'analitzar amb atenció els diferents elements que la componen. Aquests s'han de posar en relació amb algunes afirmacions, tant de precedents com de posteriors, bé de caràcter obertament historiogràfic bé d'extretes de la documentació. El pròleg de l'acta de dedicació de la Seu representa un moment d'un complex procés de reflexió en la legitimació del poder comtal –problema de legitimitat que ja s'havia presentat a mitjan segle X–,²⁶ a través de la fixació d'algunes efemèrides individuades com a fonamentals, com ara la conquesta de Barcelona l'any 801 i la seva destrucció l'any 985. Finalment, l'acta representa també una etapa en la caracterització del poder dels comtes, pels quals s'expressa autonomia del poder Franc, i, en aquest cas, Ramon Berenguer I és assimilat, pels aspectes de la guerra contra l'enemic i la protecció de la divinitat, amb l'emperador Constantí.

El primer tema per considerar és el del plantejament general, el discurs historiogràfic articulat al voltant de la història de la salvació, conquesta franca i defensa de la terra per part de la dinastia local. Sembla ser una idea ja antiga i que, en l'aspecte de la defensa de la terra, ja era un element usat pels comtes per tal de reafirmar llur legitimitat.²⁷ De fet, una idea semblant ja la trobem, el 907, a l'acta d'un concili celebrat al monestir de Sant Tiberi, prop d'Agde, en què s'atribueixen al bisbe de Vic Idalguer les següents paraules:

Cum priscis temporibus tota Hispania atque Gotia sacris insisteret erudictionibus, et vernaret clero, atque fulgeret ecclesiis Christo dicatis, inter reliquias ipsa quoque Ausonensis ecclesia nobilis habebatur; peccatis vero exigentibus illorum qui tunc habitatores erant illarum terrarum, ut omnes nostis, barbarico gladio divino iudicio traditi sunt, ita ut ne aliquis christianorum in predicto pago Ausone remaneret. Post multorum autem annorum curricula misertus Dominu terrae illa, suscitavit in ea nobilissimum principem Wifredum et fratres eius, qui ex diversis locis et gentibus, homines pio amore colligentes, prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instauraverunt statum.²⁸

25. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», *cit.*, p. 222 i vg. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, *cit.*, ps. 137-149; entre les titulacions de Borrell II es pot també citar com a interessant, ja que no la reporta Zimmermann, la que apareix a la carta de població de Cardona, del 23 d'abril de 986: «Deo auxiliante et sacro diuino eloquio nobis confortante et sub iusione magno imperio nostro Ludouico rege obediente», *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Estudi i edició a cura de Andreu GALE-RA I PEDROSA, Barcelona 1998, doc. 7.

26. Vg. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, *cit.*, ps. 143-144.

27. Vg. SALRACH, «La legitimació del poder condal», *cit.*

28. *Catalunya carolíngia. IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, a cura de Ramon ORDEIG I MATA, 2. vols, IEC, Barcelona 1999.

La perspectiva d'Idalguer és més local respecte a l'acta de dedicació de la Seu, ja que només es parla del territori del bisbat de Vic, a més és centrada en aspectes com el repoblament i la restauració de l'estructura eclesiàstica, més que en la reconquesta, procés que és difícil de definir en termes concrets de batalles o de conquesta de ciutats, això també a tant pocs anys de distància. D'altra banda, es pot notar una certa semblança, en el plantejament historiogràfic, amb els annals de Ripoll, sobretot amb els *Annals de Ripoll II*, centrats en la història de la salvació, l'absència dels Gots, la conquesta per part dels Franks, i la legitimitat dels comtes de Barcelona, marcada per dues dates d'història de la ciutat: el 801, conquesta per part de Lluís el Piadós, i el 985, destrucció per part d'al-Manşūr. Així mateix, la continuïtat del suprem poder imperial, que els *Annals de Ripoll II* marquen netament amb els emperadors romans que continuen amb els bizantins, fins Constantí V, per passar als Franks, pot ajudar a explicar la comparació entre Ramon Berenguer I i Constantí.²⁹

Tot i que encara de manera limitada, i sense assolir la complexitat d'un text historiogràfic, es poden percebre alguns elements de reflexió respecte al significat de la història de la terra i de quines són les coordenades històriques que la defineixen. La perspectiva eclesiàstica i providencial és la que, als segles X i XI, sembla definir-les amb més coherència. Més enllà de possibles connexions amb semblants interpretacions en terres asturleonenses, la dinàmica pecats/misericòrdia divina és la que caracteritza el procés històric de pèrdua de la *Hispania* a mans de l'Islam —aquí i als documents percebuda de manera indefinida com a realitat peninsular i, més concretament, com a comtats catalans—, i és la que dona un sentit a la història recent dels comtats vista com a història de la salvació.

La presa de Barcelona la Pasqua de l'any 801 és un esdeveniment decisiu per a la història de la ciutat i de contradictòria memòria. Pel que sembla, a Catalunya ni es va conservar record dels fets ni era disponible cap de les fonts franques, de manera que la única narració que en tenim provinent del Principat, la del *Llibre dels reis* de 1277-80, és molt esquemàtica i llargament inventada.³⁰ Per altra banda, és una dada

29. «Sicut regi Constantino sic nobis de barbaris per crucis triumphum det victoriam». Vg. *Els annals de la família Rhipullense i les genealogies de Pallars-Ribagorça*, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 3), València en preparació (d'ara endavant MHCA, 3). No oblidem que els primers annals es varen compondre a Cuixà cap a finals del segle X, des d'aquí varen ser traslladats a Ripoll, abans de finals de segle, on varen ser continuats, possiblement amb la influència de l'abat Oliba (vg. Stefano M. CINGOLANI, *La memòria dels reis. Les Quatre Grans Cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, 2^a ed., Barcelona 2007, ps. 11-17 i Id., «Del monasterio a la cancelleria. Construcción y propaganda de la memoria dinástica a la Corona de Aragón», *Actas del Coloquio Construcción y conservación de la memoria regia en Occidente (siglos X-XIV)*, Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona 25-27 de julio 2007, en premsa).

30. Vg. Stefano M. CINGOLANI, «Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 5. *La Crònica de Sant Pere de les Puel·les* i les *Gesta comitum Barcinonensium IV*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 55, 2005-2006, 143-

cronològica important, gairebé ineliminable, tal com resulta de la seva presència a totes les sèries d'annals produïdes a Catalunya, tant de la família *Rivipullense* com de la *Barcinonense*. En uns casos, la notícia de la presa de la ciutat obre la llista dels reis francs, com als *Annals de Skokloster* i d'altres sèries d'annals de la família *Barcinonense*. La primera anella d'aquesta cadena, com creu Anscari M. Mundó, és representada per la llista de reis Gots i Francs present al *Liber Iudicum popularis* redactat pel judge Bonsom de Barcelona, cap al 1010-11, contingut al ms. Biblioteca de l'Escorial Z.II.2, f. 6r-v: «Era DCCC XXX VIII regnante domno Karulo imperatore, anno ordinationis sue in regno XXXIII introiuit rex Ludoychus filius eius in ciuitate Barchinona, expulso inde omni populo Sarraceno, qui eam retinebant».³¹

La contradicció de l'esdeveniment rau, possiblement, en el fet que, si la història de la terra 'Catalunya' comença, podríem dir, amb la presa de Barcelona, aquest esdeveniment no té cap relació directa amb la història de la família comtal. De tal manera que apareix bé per encapçalar llistes dels reis Francs, ja que és una conquesta d'ells i pertany, es diria, a la seva història, bé apareix per primer cop al *Llibre dels reis*, primera crònica catalana amb un fort sentit territorial. Diria que és per aquesta raó que la primera crònica escrita a Catalunya, la versió primitiva de les *Gesta comitum Barchinonensium*, no en parla, ja que és una història dinàstica i no pas territorial.³² No debades, a partir de la segona meitat del segle XIII es trobaran diferents maneres de lligar la dinastia amb la presa de la ciutat. La conquesta de Barcelona, doncs, és sentida com a un esdeveniment que pertany al món Franc, i no al dels descendents de Guifré I el Pilós, i, tot i adquirir el caràcter de punt d'inflexió de la història i de referent cronològic, aquest sembla més de significat religiós que no pas polític.

Una pauta temporal semblant la retrobem, per exemple, a un document de Sant Cugat, del 26 de juliol del 1012, on l'abat Guitart, per marcar l'evolució en la

195, i *Llibre dels reis*, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 2), València 2008 (d'ara endavant MHCA, 2); per l'exacta datació de la presa de la ciutat, vg. Josep M. SALRACH, «Guillaume et Barcelone: la formation de la Marche Hispanique», Laurent MACÉ (ed.), *Entre histoire et épopée. Les Guillaume d'Orange (IX-XIIIe siècles)*, Actes du colloque international organisé par FRAMESPA (UMR 156) les 29 et 30 d'octobre 2004, Toulouse 2006, pgs. 25-44.

31. Vg. Anscari M. MUNDÓ, «La datació de documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales* 4, 1967, 13-34, ps. 17-19, Thomas N. BISSON, «Unheroed Past: History and Commemoration in South Frankland before the Albigensian Crusades», *Speculum* 65, 1990, 281-308, ps. 291-292 i *Liber Iudicum popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, a cura de Jesús ALTURO-Joan BELLÉS-Josep M. FONT i RIUS-Yolanda GARCÍA-Anscari M. MUNDÓ, Barcelona 2003 (Textos jurídics catalans. Lleis i costums I/1), ps. 232-236, i l'edició a p. 307, vg. *Els annals de la família Barcinonense, i Lengüadociana*, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI, (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 5), València en preparació.

32. Vg. Les *Gesta comitum Barchinonensium* (versió primitiva), la *Brevis Historia* i altres textos de Ripoll, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 4), València en preparació (d'ara endavant MHCA, 4).

possessió i conreu d'unes terres, utilitza les mateixes pautes històriques: conquesta, la del 801 i destrucció, tot i que no és clar que es tracti de la de Barcelona del 985:

Notum facimus omnibus hominibus fidei catholice famulantibus qualiter inventum est nobis et successoribus nostris olim decedentibus prediolum antiquitate [tem]porum solitudinis reversum quem dominus Ludovicus rex, filius qd. Karoli imperatoris, quando liberavit Barchinona civitate ad nefanda sarracenorum contubernia [prelegavit] atque precepit in suum preceptum ad cenobium prelibatum; postea remansit incultum absque habitatore et sine cultore vel absque cuiusque vocis humane, eo quod propredictus [graviter] fuit de incursione prave gentis atque sevissima hismaelitica [multitudo] cum eorum sphalangis [tum occursio] assidua quem absque intermissione pugna atque prelia exercuerant adversus munitiones vel castella christianorum que sunt condirectas in marchias prefate Barchinone [inde intrabant], prout supra retulimus, et inde tenebant. Et ob hanc causam fuit eidem locus plusquam [trecentorum numerum] an[norum] h[eremus], non ad aliter utilis nisi ad pascua honagrorum atque cervorum ceterumque pecudum a[nimal]ium.³³

Més complex és el significat exacte del segon esdeveniment recordat a l'acta, el saqueig de la ciutat per al-Manşūr el juliol de 985. Al llarg de molt de temps ha estat interpretat com a un moment dramàtic i decisiu en la configuració de la consciència 'nacional'; darrerament hi ha hagut notables revisions crítiques que han portat a redimensionar tant els fets com el seu significat historiogràfic.³⁴ S'ha de recordar que a la llarga història dels comtats catalans és una de les poques efemèrides amb una clara fixació cronològica –a la versió primitiva de les *Gesta comitum*, abans dels afegits del segle XIII, és l'únic esdeveniment datat.

El significat, però, no sembla ser tant el de recordar la derrota, eventualment magnificant-ne els efectes destructius, sinó el de marcar el moment en què la defensa del comtat recau únicament a les mans dels comtes; no és tant l'episodi en si que importa, sinó les conseqüències que va tenir, respecte a la percepció de l'autonomia comtal, amb la manca d'ajuda d'Hug Capet i del jurament de vassallatge per part de Borrell II. És possible també, a part d'allò ja dit a propòsit de la titulació comtal, que el redactor de l'acta tingués una certa percepció dels canvis esdevinguts en les relacions entre el poder monàrquic franc i el comtal barcelonès al llarg del regnat de Borrell II. Tot i el reconeixement de la superior i legítima autoritat monàrquica, testimoniat no sols per les fórmules de datació dels documents a partir de l'any de

33. Josep RIUS I SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*, 3 vols, Barcelona 1945-1947, II, doc. 449.

34. Vg. CINGOLANI, «Historiografia catalana», *cit.*, i Gaspar FELIU I MONTFORT, *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*, Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arquelògica, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007, amb discussió de tots els testimonis i la bibliografia precedent.

regnat del rei de França –encara fins el 1180–, i la recerca de diplomes oficials per part del monarca –encara fins el 986–, als comtats catalans tant l'Església com els comtes ja havien orientat llur recerca d'una autoritat superior legitimadora prop la cúria papal i, al mateix moment, també havien emprés decididament una política exterior autònoma respecte a les relacions amb el califat de Còrdova.³⁵

Potser, hauríem de reconsiderar també els termes de la coneguda fidelitat dels comtes catalans a la dinastia carolíngia. És veritat que, en general, no es varen reconèixer com a legítims Eudes, Robert i Raul, i que després de la mort de Lluís V encara per uns anys, de vegades, es va datar segons el regnat de Carles de Lorena, aspirant carolíngi al tron ocupat per Hug Capet.³⁶ Tanmateix, és igualment possible que el no reconeixement inicial d'aquest últim, o el recel a acceptar-lo, no tingués a veure tant amb la fidelitat dinàstica, com amb la legitimitat del poder. Com assenyalava Zimmermann, a partir de dos documents de 972, Borrell II fa servir més d'un cop el títol de *dux* (*dux Gothiae* el 972 o *Hibereo duci atque marchisio* el 988).³⁷ Tot i que aquesta titolació va ser efímera, ni tenia el mateix significat que a la resta de l'imperi Franc –on és lligada a la presència de *regna* precedents a l'imperi o de grans i omogènies agrupacions territorials regionals producte de la seva fragmentació–,³⁸ el fet de començar a emprar aquesta titolació com a forma de legitimació i exaltació del poder, justament quan fou un *dux* a succeir al tron de França, no hauria de ser priva de significat. «Dans l'esprit de Borrell, la revendication du titre ducal a surtout valeur politique et polémique; s'affirmer duc, c'est moins prendre sa place dans une hiérarchie de pouvoirs et de fonctions qu'affirmer une souveraineté rendue fatale par l'éloignement royal; c'est s'opposer au roi et s'égalar à lui, surtout lorsque le

35. Vg. Michel ZIMMERMANN, «Entre royaume franc et califat, soudain la Catalogne...», Robert DELORT (ed.), *La France de l'an Mil*, cit. ps. 75-99, Id., «Hugues Capet et Borrell. À propos de l'"indépendance" de la Catalogne», *Catalunya i França meridional*, cit., ps. 59-64 i SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, cit., ps. 144-149; pels últims diplomes, vg. Albert BENET i CLARÀ, *El procés d'indipendència de Catalunya (897-989)*, Sallent 1988, ps. 135-141.

36. Alguns exemples a ZIMMERMANN, «La datació dels documents catalans», cit., p. 54 i nota, i a DUFOUR, «Obédience», cit.

37. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», cit., p. 240; per aquests anys, i a imitació de diplomes d'època carolíngia, també es titulava així el comte Bernat-Unifred de Ribagorça «Hunifredus, gratia Dei comis, dux atque marchio» (un document de 973, a ABADAL, *Catalunya Carolíngia*, III., cit., doc. 223, i *Cartulario de Alaón*, ed. José Luis CORRAL LAFUENTE, Zaragoza 1984, doc. 151; l'altre de 975, ABADAL, *Catalunya Carolíngia*, III., cit., doc. 235, i *Cartulario de Alaón*, cit., doc. 162).

38. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», cit., p. 234, citant estudis de F. K. Werner; com precisa TABACCO, *Sperimentazioni del potere*, cit., ps. 93-94: «Un termine può essere ricco di suggestioni contraddittorie nella mente stessa di chi lo usa pur in un contesto ben determinato. La nozione di *comes* o di *marchio*, ad esempio, può ancora per secoli conservare l'idea di *pars publica* e di una schietta delegazione di responsabilità di immediata origine regia, pur là dove abbia assunto –ed eventualmente nel luogo stesso in cui esprima– il significato di una potenza dinastica autonoma, protetta da forme feudali di carattere patrimoniale di fronte all'autorità regia».

souverain, un parvenu, n'est lui-même qu'un ancien duc, ainsi que se plaisent à le rappeler les documents à partir de 987».³⁹

Tot i així, a l'acta de dedicació de la Seu sembla més present la necessitat de buscar un paral·lel a la 'reconquesta' de Lluís el Piadós, ara per part d'un dinasta local. L'aspecte que és privilegiat és el de la defensa en solitari de la terra, i tant és així que aquesta característica, tan important a la ideologia comtal del segle X, a la llegenda inicial de les *Gesta comitum* serà justament traslladada del comte Borrell II a Guifré I, mentre les circumstàncies del 985, tot i la presència de la datació, queden absolutament buides de qualsevol narració.

D'altra banda, l'al·lusió sembla dependre més de la documentació, també en la interpretació dels successos a causa dels pecats dels habitants de la ciutat, que no del record dels fets –malgrat que només havien passat tres quarts de segle–, ja que no hi haurà una narració de l'esdeveniment, tret d'alguna referència documental, fins els anys 1270, que és quan apareix a les primeres sèries d'annals de la família *Barcinonense* i, més extensament, al *Libre dels reis*.⁴⁰

Per exemple a un document del 10 d'octubre del 987 trobem:

Annus Domini DCCCCLXXXVI, imperante Leuthario XXXI anno, die kalendas iulii, IIII feria, a sarracenis obsessa est Barchinona et, permittente Deo, impediēte peccata nostra, capta est ab eis in eadem mense, II nonas, et ibidem mortui uel capti sunt omnes habitantibus de eadem ciuitate uel de eiusdem comitatu, qui ibidem introierant per iussionem de dompno Borrello comite, ad custodiendum uel defendendum eam; et ibidem periit omnem substantiam eorum, quicquid ibidem congregauerant, tam libris quam preceptus regalis uel cunctis illorum scripturis omnibusque modis confectis.⁴¹

I el mateix podem retrobar en un altre document poc posterior, del 17 de novembre del 994:

Annus Domini DCCCC^{mus} LXXX^{mus} V^{tus}, die kalendas iulii, processi hismaeliti in prelio contra gentes. Anno XXX° I regnante Francorum rege Lautario, uenerunt usque ad Barchinona. Qui, omnem terram deuastantes, prendiderunt ac depopulauerunt totam Barchinonam, succenderuntque in ea magno incendio ita ut congregata integerrime consumerent; et quod euasit predonum manibus asportarunt; instrumenta quoque cartarum ac uolumina librorum, partem consumpserunt igni, partem ad suam terram deportauerunt.⁴²

39. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», *cit.*, p. 257; que només analitza documents a començar del segle IX.

40. Vg. CINGOLANI, «Historiografia catalana», *cit.*, MHCA, 2 i 5.

41. Àngel FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona, Documents dels anys 844-1260*. I. *Documents dels anys 844-1000*, Barcelona 1995, doc. 172.

42. FÀBREGA, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, *cit.*, doc. 261.

Ja ha estat notat, a més, com aquests esments a la destrucció apareixen a documents que pretenen restaurar la documentació perduda, amb una finalitat molt pràctica, doncs, i amb unes dosis de retòrica, més degudes de vegades a l'estil elaborat del text que no pas a la importància històrica dels fets. Tampoc es pot excloure *a priori* que la intensitat en l'expressió del record dels fets no estigués lligada a intents de falsificació, sobretot pel que fa als documents provinents del monestir de Sant Cugat.⁴³

D'altra banda, no hem d'oblidar un aspecte important d'aquest pròleg i del fet en sí de la dedicació de la Seu de Barcelona: el centre d'atenció de tot és el mateix comte Ramon Berenguer I. Tot allò que s'escriu i es fa forma part d'un gran ritual per a afirmar l'autoritat i el prestigi del comte, amb un significat polític estretament relacionat amb les circumstàncies de les dinàmiques del poder al comtat de Barcelona l'any 1058. Per exemple, l'anonimat dels avantpassats del comte, en contrast amb l'àmplia nòmina present a la quarta dedicació de Ripoll, serveix justament per cridar l'atenció sobre el *gloriosus comes ac marchio* Ramon Berenguer I. D'aquest se'n destaca el caràcter de defensor de la fe i del poble cristià; ell és victoriós contra els pagans i més que els seus avantpassats «multos victorie fecit triumphos et christianorum amplificavit terminos». El resultat de tantes victòries es materialitza, per part del comte just i piadós, en la defensa i l'acreciment de l'Església.

El pròleg de l'acta de dedicació, en conclusió, contrueix un complex discurs historiogràfic que exemplifica les etapes i les característiques del poder aleshores a mans del comte Ramon Berenguer I, i proporciona poderosos arguments a la seva legitimació. No oblidem, d'altra banda, el caràcter públic de la cerimònia que, a més de la solemnitat, havia d'atorgar certa difusió i força a les idees que hi són expressades.

3. ELS NOMS DEL PODER

De les gestes i triomfs de Ramon Berenguer I no queden narracions, tot s'ha d'extreure de la documentació o d'al·lusions indirectes.⁴⁴ Tanmateix el seu caràcter guanyador i l'afluència d'or musulmà obtingut per les pàries queden fixats en els

43. Com recorda Gaspar Feliu, examinant dos documents d'aquest monestir imputats de falsificació: «D'aquestes amplificacions abusives, el Cartulari de Sant Cugat, per exemple, en va ple. De fet la manipulació documental era gairebé una especialitat dels escriptors eclesiàstics; només cal recordar la magnífica falsificació de l'acta de consagració de la Seu d'Urgell» (p. 52) i els exemples es poden multiplicar, vg. Gaspar FELIU, «Alguns exemples de manipulacions falsificadoras en documents altmedievals catalans», *Acta Mediaevalia* 23/24, 2002-03, 51-68.

44. Vg. SOBREQUÉS, *Els grans comtes*, cit., ps. 68-71, BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, cit., 2, ps. 118-124 i LALIENA CORBERA, *La formación del Estado feudal*, cit., ps. 78-80.

esquemàtics elogis del comte, com a prova que no sols els resultats de la seva gestió, sinó també la celebració que ell mateix s'havia encarregat de fer-ne, en actes com el de la dedicació de la Seu de Barcelona, havien estat efectius. En són prova, per exemple, la notícia del seu òbit als *Annals de Ripoll II*:

Era MCXIII, anno Domini MLXXVI. Obiit rex Sancius Pampilonensis vetulus. Obiit Raymundus Berengarius [comes] Barchinone. Hic a tota Espania tributa largiter et potenter accepit.⁴⁵

La breu notícia que li és dedicada a les *Gesta comitum*:

Berengarius vero genuit Raimundum Berengarii comitem Barchinonensem qui *fuit dictus* Vetulus, cui XII Hispanie reges tributa persoluisse dicuntur, et Guillelmum Berengarii comitem Minorisse de quo proles nulla remansit, et Sancium Berengarii monachum Tomerensem et priorem sancti Benedicti de Bages, *obiit [an]no Domini M^oXXX^oV^o. Hic autem Raimundus Berengarii [coram] Ugone cardinali et le[gato] ac plurimis magnatibus [intra pala]cium Barchinonense quedam iura [instituit que] Usaticos Barchinonenses nun[cupant, quorum exem]plaria hactenus leguntur et [observantur] [VII,2].⁴⁶*

Els *Usatges de Barcelona*: «CUM DOMINUS Raimundus Berengarii uetus, comes et marchio Barchinone atque Ispanie subiugator» (*us.* 3).⁴⁷ El text de l'epitafi del comte, en altres temps present a la catedral de Barcelona i que ens ha transmés Jeroni Pujades:

Marchio Raymundus nulli probitate secundus,
quem lapis iste tegit. Agarenos Marte subiecit,
ad cuius nutum semper solvere tributum,
huic requies detur, moriturus quisque precetur.⁴⁸

45. Vg. MHCA, 3.

46. Al meu text de les *Gesta comitum* presento en cursiva el text afegit en un segon moment, en general als marges del foli (al contrari del precedent editor que el relagava a la introducció); en un primer moment la notícia de la proclamació dels *Usatges* havia estat introduïda al text relativament a Ramon Berenguer II.

47. Una rúbrica semblant encapçala un dels testimonis de les constitucions de Pau i Treva de 1064: «Raymundus vetus, comes Barchinone, [princeps ac] marchio et Ispanie subiugator, et Almo-ydes, eius karissima consors, universo populo Cathalonie» (*Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Estudi introductori i edició a cura de Gener GONZALVO i BOU, Barcelona 1994 (Textos Jurídics catalans, Llei i costums II/3), p. 13).

48. Prosper de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, 2 vols., Barcelona 1835 (edició facsímil Barcelona 1988), 1, p. 221.

I, finalment, un altre testimoni, que no he vist mai citat. Segons explica Francisco Diago:

En un libro antiguo de los Evangelios que aún se conserva en la sacristía del monasterio de las Puellas de san Pedro he visto pintado al conde con sus dos hijos Pedro Ramón y Berenguer Ramón, y con su hija doña Ynés; y estos versos latinos encima de la figura:

Vivat Raimundus comes aptus miles onustus,
natorum pulchra fulgens nataque figura.⁴⁹

Sobretot en un context piadós, com és el que dóna origen a l'acta, és evident que s'ha de subratllar la protecció i l'ajuda de la divinitat en l'obteniment de la victòria, fet que, juntament amb la titolació de la Seu a la santa Creu, motiva ulteriorment la comparació del comte amb l'emperador Constantí, vencedor sobre el paganisme i propagador de la fe cristiana.

L'exaltació de l'autoritat comtal es subratllada per la fórmula amb la qual, a l'interior del document, es fa esment de Ramon Berenguer: «dompni Raimundi principis Barchinonensis et comitis Gerundensis et marchionis Ausonensis». És eloqüent la gradació en la presentació dels títols, segons la qual als dominis secundaris és assenyalat com comte, per Girona, i marquès, per Osona, per la seva condició de frontera amb l'Islam, mentre que pel comtat de Barcelona, pel fet de ser el domini principal, és ennoblit amb el títol de príncep. No és aquesta, però, l'única vegada que Ramon Berenguer l'utilitza.

El 12 d'agost de 1045 «Reimundus gracia Dei princeps, comes pariter et marchio», juntament amb la seva esposa Elisabet «comitissa», feia una donació a la Seu.⁵⁰

A un dels primers actes després del matrimoni amb Almodis, la nova parella comtal actua en favor de la catedral de Barcelona, el 20 de novembre de 1054, ja que «placuit gloriosissimis barchinonensium principibus, Remundo videlicet, inclito comiti, coniugique sue nobilissime Adalmodis [...] nos divina providente cle-

49. Francisco DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Barcelona 1603, p. 131v (edicions facsímil Barcelona 1975 i València 2000); això del relat de Diago que em deixa perplex és la identificació dels fills del comte, sobretot la presència de Pere Ramon –que ha de fer-nos datar la miniatura abans de 1070, és a dir, abans de l'assassinat de la madrastra Almodis– i de Berenguer Ramon, mentre hi és absent Ramon Berenguer. És com a mínim curiós que a l'evangelari quedessin immortalitzats justament els dos fills que gaudiran de la fama d'assassins.

50. *Diplomatari de l'Arxiu Capítular*, cit., doc. 701; en precedència, l'extensor del document es refereix al comte com a «piissimus et serenissimus augustus noster domnus Reimundus»; a canvi de la donació el comte demana que: «memoriam nostri in missarum solemniis, vigiliis et orationibus [...] semper vota persolvat».

mentia barchinonensium principes, Remundus comes et Adalmodis comitissam»;⁵¹ el 17 d'abril a una donació a la Seu, juntament amb el bisbe Guislabert, «nos [celesti prerogativa barchinonensium principes Reimun]dus, comes [et marchio, et] Almodis»;⁵² encara, pocs mesos abans de la dedicació de la Seu, el 15 de maig de 1058, a l'acta de dedicació de Sant Pere de Camarasa, al comtat d'Urgell, a la qual el comte hi intervé juntament amb la seva esposa Almodis, es diu: «instinctu pariter atque jussu domni Reimundi, piiss[imi] principis Barchinonensis et marchionis prepotentis, necnon imperatu domne Almodis predicabilissime ejus conjugis»,⁵³ o, un any més tard, a la dedicació de Sant Llorenç de Munt, el 24 de juny de 1064: «domno Raimundo Berengario principe piissimo cum venerabile coniuge domna Almode Barchinonensium marchionum iuste viriliterque regente».⁵⁴ Com mostra Zimmermann, el títol de príncep és honorífic i no té una entitat concreta lligada a un territori ni és transmissible, senzillament assenyalava una preeminència especial, que, a partir dels anys 1020-30, és gairebé reservada a la dinastia barcelonesa, i, afegeixo jo, apareix gairebé exclusivament a actes d'especial solemnitat.⁵⁵ També destaca com la difusió de la titulació de príncep «relève de l'entreprise d'exaltation de la puissance comtale assumée par l'Eglise dans le cadre d'une collaboration étroite entre les deux pouvoirs».⁵⁶ Col·laboració eloqüentment escenificada per la gran cerimònia

51. *Diplomatari de l'Arxiu Capítular, cit.*, doc. 873.

52. *Diplomatari de l'Arxiu Capítular, cit.*, doc. 886, la mateixa fórmula a una altra donació del 2 de desembre de 1056, *ibidem*, doc. 914.

53. ORDEIG, *Les dotàlies, cit.*, doc. 204.

54. ORDEIG, *Les dotàlies, cit.*, doc. 217.

55. Fet que permetrà que sigui utilitzat per qui no tenia un títol específic, com Mir Geribert que, per assenyalar o declarar el seu autònom govern damunt els seus dominis, es titularà *princeps Olerdulae*, vg. RUIZ DOMÈNEC, *Quan els vescomtes, cit.*, doc. 53 del 4 de juliol de 1041, en què actua com a mediador en un judici.

56. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», *cit.*, p. 236; Frederic UDINA I MARTORELL – Antoni M. UDINA I ABELLÓ, «Consideracions a l'entorn del nucli originari dels *Usatici Barchinonae*», *La formació i expansió del feudalisme català, cit.*, ps. 87-104 destaquen la presència del terme *princeps* en relació amb els *Usatges*. Pot ser interessant considerar, tot i la distància temporal, dos capítols, l'un de Carles Martell i l'altre de Pipí II, quan els dos són majordoms de palau, ja que utilitzen el terme príncep en presència d'un rei, l'autoritat del qual és bé remota bé purament nominal; Carles, el 21 d'abril de 742, es defineix a la titulació: «Ego Karlmannus, dux et princeps Francorum [...] cum consilio servorum Dei et optimatum meorum episcopos qui in regno meo sunt» (10, p. 24), mentre Pipí, el 2 de març de 744: «anno secundo Childerici regis Francorum, ego Pippinus, dux et princeps Francorum» (12, p. 29), *Capitularia regum Francorum*, I, edidit Alfredus BORETIUS, Hannover 1883 (MGH, *Legum sectio II. Capitularia regum Francorum*). Potser és una casualitat, potser no, però analitzant els títols comtals d'altres comtats sorgits del *regnum Francorum* Zimmermann cita un document de 1017-25 i un altre de 1028-35 en què el duc de Normandia es qualifica de monarca o parla de monarquia en referir-se al ducat; cal notar el fort sentit d'independència, també ètnica, que tenien els normands dintre del regne (ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», *cit.*, ps. 258-259).

de dedicació de la Seu i la redacció de l'acta. I és per això que Ramon Berenguer s'assigna el títol de príncep pel comtat de Barcelona, en quant domini principal del seu casal i pel qual pretén afirmar la seva preeminència sobre altres forces nobiliàries i els altres comtes catalans, això quan príncep no és utilitzat com a títol sense definició territorial i acompanya la titolació de *comes et marchio*.⁵⁷

Finalment, l'acta propaga una visió de pau i unió de les forces en una direcció comuna en què els protagonistes, «tantus princeps et tam nobilis comitissa tamque pius et benignus episcopus», actuen en plena concòrdia.

A tal punt el comte vol garantir la participació massiva a l'esdeveniment, fins des de terres llunyanes, que promulga una espècie de treva, que recorda alguns articles dels *Usatges*, com per exemple l'*us*. 62:

constituimus huius diei aniversariam de securitate et tranchillitate gaudere memoriam, in qua nemo per VIII dies aniversarie memorie huius consecrationis, quatuor quidem qui precedent et quatuor qui subsequuntur, interpositum nonum diem festive rememorationis istius sancte dedicationis, audeat tollere vel faciat tolli rem alicuius advenientis vel redeuntis, vel assalliat vel assalliri faciat vel noceat quocumque modo malignitatis, vel toloneum accipiat vel accipi faciat cuiuscumque hominis per hos dies convenientis sive revertentis, neque in ipso eodem die future rememoracionis istius consacracionis.

La complexitat de l'acta sobresurt del senzill acte cerimonial de dedicació, tot i la general importància que aquests documents tenen en l'afirmació simbòlica del poder i en la demostració pràctica del mateix a través d'una cerimònia, per revelar-se com una completa celebració del poder del comte en totes les seves facetes: defensor del poble i de la terra, victoriós sobre l'enemic, director de la política eclesiàstica, complint amb la funció de fundador o restaurador d'esglésies, i, finalment, legislador. El significat profund atribuït a la impressionant cerimònia, tal i com la testimonia l'acta, és subratllat per l'especial lligam que Ramon Berenguer I té amb la Seu de Barcelona, ja que es aquí on es farà enterrar.

4. ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA

L'elecció d'un lloc d'enterrament per part de reis i comtes tenia un significat especial des del punt de vista de la conservació de la memòria dinàstica, i, igualment, en tenia un de profund en la definició de lligams dinàstics a l'interior de la família i de les prioritats en les relacions amb el territori.⁵⁸ Ja són prou coneguts els casos

57. Vg. una llista a KOSTO, «The "convenientiae"», *cit.*, ps. 193-194.

58. Amy G. REMENSNYDER, *Remembering the Past. Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France*, Ithaca-London 1995, nota com aquest lligam entre monestirs, com a llocs

dels reis d'Aragó, lligats al monestir de Sant Joan de la Penya i dels reis Capets amb l'erecció del panteó interdinàstic i continuïsta de Sant Denis, o el de Jaume I.⁵⁹ Pel que fa als comtes catalans, normalment es parla del panteó de Ripoll, sense haver fet una anàlisi més aprofundida, que jo conegui, de les eleccions de les diferents branques del casal originat per Guifré I, ni dels comtes de Barcelona en concret.⁶⁰

Com escriu l'anònim autor de la *Memoria renovata comitum et episcoporum Ripacurciensium*:

Unifredus, filius prefati Regimundi comes Rippacurcie, habuit uxorem nomine Sanciam, qui mortuus est sine filius. Iste vero, quia non habebat liberos, multa bona dedit ecclesiis, et precipue Alaonis monasterio, in quo ipse et uxor eius post mortem tumulatis sunt. A Ludovici enim filii Karoli tempore fuit mos regum et comitum ut unusquisque monasterium construeret in quo post mortem tumulatus esset [II,1].⁶¹

Guifré I va seguir aquest costum –si és que ja hi era al seu temps–, fent-se enterrar a la seva fundació, Santa Maria de Ripoll. La divisió dels comtats entre els seus fills, a més d'evidenciar el desplaçament d'interessos, funcions i centres de poder, des dels Pirineus a Barcelona, portà Guifré II Borrell a fer-se enterrar al monestir barceloní de Sant Pau del Camp, molt possiblement una fundació seva. El comportament dels seus successors, el germà Sunyer I i el fill d'aquest, Borrell II, és més dubtós, ja que no en tenim absoluta seguretat. Segons Fluvà⁶² el primer és enterrat a Santa Maria de la Grassa i el segon a la Seu d'Urgell. Almenys la primera deducció ha estat posada en dubte i s'ha proposat Ripoll. Un text transmès per Jaume Pascual, les *Series comitum quorum corpora tumulata fuerunt in monasterio Rivipulli* presenten com a tumulats a Ripoll tant Sunyer com Borrell.⁶³ El testimoni d'aquest text, no degut al mateix Pascual, com s'ha cregut, però certament no anterior al segle XIII, és dubtós i pot senzillament reflectir, a banda dels errors d'interpretació, la posterior voluntat de Ripoll d'erigir-se a panteó de la dinastia comtal de Barcelona.

De fet, Ripoll sembla definir-se com a lloc d'enterrament dels comtes de Besalú-Cerdanya i, un cop dividits els dos comtats, només dels de Besalú, ja que el

d'enterrament, i dinasties comtals a la *Marca Hispanica* és més precoç que a les altres terres al sud de la Loire, on també era absent el poder reial (p. 26).

59. Per l'Aragó LALIENA CORBERA, «La memoria real en San Juan de la Peña», *cit.*, per la França Andrew W. LEWIS, *Le sang royal. La famille capétienne et l'État, France, X-XIV siècle*, Paris 1986 (ed. or. anglès 1981), per Jaume I Stefano M. CINGOLANI, *Jaume I. Història i mite d'un rei*, Barcelona 2007, ps. 26-27.

60. Per a la presència de la memòria dels comtes a la liturgia del monestir, tal com testimonia el necrologi, vg. més amunt nota 9.

61. Vg. MHCA, 3.

62. Armand de FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Barcelona 1989, p. 27.

63. Vg. MHCA, 4.

comte Guifré II de Cerdanya triarà la seva nova fundació de Sant Martí de Canigó, mentre que dels seus successors no en queda constància. Segurament, i malgrat el testimoni de les *Series comitum*, Ramon Borrell es féu enterrar a la Seu de Barcelona, no sols reafirmant el seu lligam amb la capital, sinó també la projecció cap al sud i cap a la guerra amb l'Islam.⁶⁴

D'aquesta manera em sembla que podem interpretar l'enterrament de Berenguer Ramon I a Ripoll, tenint en compte els comportaments del seu pare i del seu fill, més que com a una elecció personal, com una decisió conjunta de la seva mare, la comtessa Ermengarda, i de l'abat Oliba. Al testament del comte no es diu mot del lloc on pensa ser enterrat —aquest detall no es trobarà mai expressat fins al testament de Ramon Berenguer III de 1130—, però el fet d'escollir Guadall bisbe de Barcelona entre els marmessors, i que les deixes siguin per la Seu de Barcelona, el monastir de Sant Cugat i Sant Pere de Vic, fa creure que la seva intenció era la de seguir l'exemple del seu pare, i de mantenir-se vinculat a la capital.⁶⁵ L'allunyament dels comtes de Barcelona de la tutela de Ripoll, i d'Ermengarda, portà, al meu entendre, a reafirmar el vincle de manera simbòlica enterrant-hi el comte Berenguer Ramon I i celebrant una missa per Ramon Borrell. La intervenció de l'abat Oliba, que poc abans havia afirmat el caràcter de panteó del monestir amb la composició d'un poema, o epitafis recollits en poema, els *Disticha epitaphia*, actua també en la direcció de reafirmar la importància de Ripoll com a centre de memòria, per un costat, i, per un altre, de declarar, com es trobava expressat a la quarta dedicació del monestir, la solidaritat de les diferents branques de la família, que, al contrari, ja havia havien viscut moments de tibantor i d'enfrentament. Així, doncs, contra la possible voluntat del comte, una jugada simbòlica en el programa polític del gran abat-bisbe.⁶⁶

64. Com declara un document del 2 de setembre de 1018: «non est ambiguum quod Raimundus inclitus comes, Borrelli comitis proles, bonitate plenus, cuius vita efulsit et nunc eius sepulcro et ossibus Barchinona ornatur civitas [...] infra cannonicalem claustram Sanctę Crucis sedis» (*Diplomaticari de l'Arxiu Capitular*, cit., doc. 301).

65. Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona 2001, doc. 8 i 9. No s'ha conservat l'original, però els dos trasllats són fets l'un per demanda de l'abat Oliba, l'altre del bisbe Guadall.

66. Hi hem de veure la influència de Cluny, com també a l'Aragó? Vg. IOGNA PRAT, «Entre anges et hommes», cit., p. 260, ID., «Les morts dans la comptabilité céleste des Clunisiens de l'an Mil», *Religion et culture autour de l'an Mil. Royaume capétien et Lotharingie*, Acte du colloque Hugues Capet 987-1987. La France de l'an Mil, Paris 1990, ps. 55-70 (ara a ID., *Études clunisiennes*, Paris 2002, ps. 125-150) i Joachim WOLLASCH, «Les moines et la mémoires des morts», *ibidem*, ps. 47-54, i amb anterioritat la nota 18. Anscari M. MUNDÓ, «Moissac, Cluny et les mouvements monastiques de l'Est des Pyrénées du Xe au XIIe siècles», *Annales du Midi* 75, 1963, 551-570, assenyalà dos possibles moments de contacte, el primer amb l'elecció de Garí, abat de Lézat, com a abat de Cuixà cap a 965 a requesta del comte Sunifred II de Cerdanya (el qual al seu testament estableix una donació a favor de «Sancti Petri de Cluniaco» (vg. Ramon d'ABADAL, «Com neix i creix un gran monestir pirinenc

L'enterrament a Girona de Ramon Berenguer II va ser, possiblement, un fet casual, degut al lloc de la mort del comte i a la falta d'una seva expressa voluntat, mentre que res se sap del de Berenguer Ramon II, molt possiblement mort a Ultramar. Finalment, el retorn de Ramon Berenguer III i IV a Ripoll està clarament relacionat amb la reunió dels comtats de Besalú i Cerdanya al domini dels comtes de Barcelona, significant així el retorn als orígens, en senyal d'unitat gairebé 'nacional', i reafirmant la implantació de Barcelona en els vells comtats. Alfons I, també per remarcar la novetat que ell representava, deguda a l'unió dels dos casals –l'aragonès i el barceloní–, i la voluntat d'expansió sobre l'Islam, decidirà ser enterrat al monestir de Poblet, un centre de nova fundació i més proper a la frontera.⁶⁷

5. EL PODER DE LA PAU

La Seu de Barcelona havia d'esdevenir un centre de poder en vida del comte, i un recordatori del mateix després de la seva mort, ja que havia demanat oracions diàries a la seva memòria, i l'assemblea que presidí i assistí a la celebració n'era un senyal i una garantia. Una prova n'és l'assemblea de 1064 on, a la presència dels bisbes Berenguer de Barcelona, Guillem de Vic, Berenguer de Girona, a més d'abats i clergues, es van confirmar les constitucions de Pau i Treva «iussu domini Raymundi et domine Almodis, Barchinone principum, assensione et clamacione illorum terre

abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia* VIII, 1954-55, 125-337, doc. 92 (1 X 965), i la institució de la commemoració dels morts volguda per l'abat Oliba cap al final de la seva vida (vg. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., text 23) i amb anterioritat al sínode de Vic (*ibidem*, text 20, no recordada ni per Mundó ni per l'estudi esmentat a continuació, vg. nota 10); vg. també LUIS GARCÍA-GUIJARO RAMOS, «Cluny i las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», *Gerbert d'Orlhac i el seu temps*, cit., pp. 805-815. Al ms. ACA, Ripoll 151, f. 32r del s. XI és copiat l'*Statutum sancti Odilonis abbatis de defunctis*, (vg. Martinus MARRIER-Andreas QUERCETANUS, *Bibliotheca Cluniacensis*, Mâcon 1915, cols. 338-340) text que mostra la connexió amb Cluny en quant a la litúrgia dels morts.

67. Això em sembla confirmat pel fet que, pel febrer de 1176, al moment de declarar que es vol fer enterrar a Poblet, afegeix que de ser conquerits el Puig de santa Maria, «in loco quod vocatur Cepolla», i la ciutat de València, voldrà ser enterrat al monestir que s'edifiqui al Puig, del qual havia fet prèviament donació a Poblet (Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza 1995, doc. 207 i 208); la novetat i el trencament amb la tradició són notats pel cronista responsable de la secció dedicada al seu regnat a les *Gesta comitum*: «Sepulturam patrum suorum relinquens, Populeto se tumulari precepit» [XIII, 11]; tanmateix, en un primer moment també Alfons havia escollit Ripoll, així que el fill Pere I, un cop rei, ha de fer una donació a Ripoll com a compensació, vg. Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, 2 vols. Saragossa, 2009, doc. 135 (31 III 1198).

magnatum et ceterorum christianorum Deum timencium».⁶⁸ Aquesta assemblea com a acte de poder suprem damunt dels súbdits, tant eclesiàstics com laics, té una estreta vinculació amb una altra assemblea, aquesta no tant segura, la de la promulgació dels *Usatges*, tal i com és presentada pel text mateix del codi.

Parlar dels *Usatges*, i utilitzar-los com a font d'informació pel segle XI és dubtós i complicat, atès el gran nombre de problemes, gairebé insolubles, que comporta la impossibilitat de definir amb precisió si de debò hi va haver un nucli inicial de lleis promulgat per Ramon Berenguer I, tal com vol la tradició historiogràfica antiga i el text mateix del codi legal, i de quins articles seria compost aquest nucli. Tanmateix, es pot dir que la crítica ha arribat a admetre una primitiva promulgació, dubtant, però, de quins articles s'hi han d'incloure.⁶⁹ Si tenim en compte el fet que, en el moment que un codi de lleis és posat per escrit, aquest sol haver tingut una vida precedent, serà molt difícil, per no dir impossible, arribar a conclusions segures, considerat, també, que molts articles que en formaven part ens poden haver arribat transformats i adaptats en llur forma textual. Arran d'aquestes consideracions, em sembla que es pot acceptar la idea que l'*us. 3 CUM DOMINUS* i el 4.1 HEC SVNT VSUALIA corresponen a una problemàtica legal, la de la utilització de la *Lex Visigothorum* i de la promulgació de nou dret a la qual hagué d'enfrontar-se Ramon Berenguer I, i que l'escena de cort allí descrita, tot i que idealitzada i modernitzada en alguns detalls, es correspondria, amb la presència o no del legat pontifici Hug Càndid, a una reunió, o unes reunions, de cort efectivament ocorregudes en què es plantejà el problema i solemnement es promulgaren alguns articles del nou dret, adaptat a les noves exigències que necessitava un món en procés de feudalització.⁷⁰

CVM DOMINVS Raimundus Berengarii uetus, comes et marchio Barchinone atque Ispanie subiugator, habuit honorem et uidit et cognouit quod in omibus causis et negociis ipsius patrie leges gotice non possent obseruari, et eciam uidit multas querimo-

68. *Les constitucions de Pau i Treva*, cit., p. 14, una altra edició a partir d'un testimoni més antic, desconegut a Gonzalvo, que conté només els primers disset articles, a Víctor FARIAS ZURITA, «Problemas cronológicos del movimiento de Paz y Tregua catalán del siglo XI», *Acta Mediaevalia* 14-15, 1993-94, 9-37, ps. 36-37; la situació textual d'aquestes constitucions i de les de Vic-Girona i Toluges de 1064-68 és prou complicada i no sempre permet estar segurs de l'efectiva datació i quantitat d'articles emanats a cada assemblea.

69. Vg. darrerament UDINA I MARTORELL-UDINA I ABELLÓ, «Consideracions», cit.

70. Adam J. KOSTO, «The Limited Impact of the *Usatges de Barcelona* in Twelfth-Century Catalonia», *Traditio* 56, 2001, 53-88 posa l'accent sobre el paper d'instrument de poder dels *Usatges* per a la cort de Ramon Berenguer IV, tot i la seva limitada efectivitat al llarg del segle XII; tot i considerar que l'*us. 4.1* és una forma de conferir antiguitat i prestigi al codi legal, no crec que la situació descrita a l'úsatge sigui totalment un invent del redactor de mitjan segle XII, ja que, per exemple, la notícia que en donen les *Gesta comitum* no depèn de la lectura directa del codi, així que, tot i les cauteles, no crec que semblants conclusions infermin el meu argument respecte a la proclamació del nucli originari en temps de Ramon Berenguer I.

nias et placita que ipse leges specialiter non iudicabant laude et consilio suorum proborum hominum, una cum prudentissima coniuge sua Adalmode, constituit et misit usaticos [...] (us. 3), HEC SVNT VSVALIA de curialibus usibus, quos constituerunt tenere eorum patria omni tempore, dominus Raimundus, Barchinonesis uetus comes et Adalmodis eius coniux, assensione et acclamatione illorum terre magnatum (us. 4.1).

Des d'un punt de vista de la representació del poder és un element d'enorme importància aquesta repetida presentació del comte que, juntament amb la seva esposa, presideix grans assemblees d'eclesiàstics i magnats, impulsant la concòrdia i la justícia; una imatge d'*auctoritas*, a més que de *potestas*, autoritat moral que vé de l'administració i promoció de la llei i la religió en actes de concòrdia, més que del poder exercitat amb la coerció i la violència. En un món en què la importància de gestos i imatges és determinant per a la representació i consecució del poder, aquestes són proves de com Ramon Berenguer I, després d'haver superat els primers vint difícils anys del seu regnat, havia aconseguit afiançar-se al govern i promoure la seva autoritat.

D'altra banda, aquestes representacions corresponen a moments d'acció, en la dinàmica de manteniment dels delicats equilibris de poder, amb les forces eclesiàstiques i nobiliàries, a l'interior dels comtats regits per ell, i amb els altres comtats, Urgell, Besalú, Cerdanya i Empordà, per això que significa la gestió de la concòrdia i del dret, a més de la seva promulgació, amb la problemàtica de legitimitat que això comporta.

L'emergència de les assemblees de Pau i Treva als comtats catalans, per obra de l'abat Oliba, a imitació i desenvolupament d'un procés començat a Aquitània a finals del segle x, ha estat sempre interpretat com un moment determinant en la lluita contra la violència feudal, tot sovint considerada injustificada. De fet, i sense entrar en judicis de valor, que no s'escauen, la historiografia recent ha començat a plantejar el problema en termes bastant diferents.⁷¹

Per una banda, s'ha llegit el moviment de Pau i Treva com a una usurpació de l'autoritat reial, o comtal en tant que hereva d'aquesta, pel fet d'entrar en una esfera de poder que no pertocava a l'estament religiós sinó al laic, conseqüència

71. Vg. Gener GONZALVO I BOU, *La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*, Barcelona 1986, *Les constitucions de Pau i Treva*, cit., FARIAS, «Problemas cronológicos», cit., per a una visió diferent MOORE, *La primera revolución europea*, cit., p. 26, «La Paz de Dios fue, en sí misma, un instrumento más para la conservación de la hegemonía de la nobleza» (p. 85) i Jeffrey A. BOWMAN, «Councils, memory and mills: the early development of the Peace of God in Catalonia», *Early Medieval Europe* 8, 1999, 99-129 que destaca la coherència dels primers concilis de Pau amb l'activitat de protecció de la propietat eclesiàstica, sobretot per part d'Oliba, amb variants segons les característiques del territori on es tingueren les reunions, les de Touluges i de Vic, i l'estreta col·laboració entre el moviment de Pau, gestionat pel més alt estament eclesiàstic, i el poder comtal; vg. també KOSTO, «Oliba, Peacemaker», cit.

també, afegeixo jo, de les ambigüitats d'època carolíngia en la configuració de les relacions de poder entre la reialesa i l'Església. Per altra banda, s'ha vist el procés de patrimonialització de les terres i la creació d'enormes dominis eclesiàstics, bé per adquisicions bé per deixes piadoses, com un dels fenòmens que ha accelerat la feudalització de la societat i el passatge des d'una concepció horitzontal de la família a la verticalitat del llinatge, amb la transmissió dels béns patrimonials al primogènit.⁷² Finalment, aquest mateix procés –juntament, almenys als comtats catalans, al control sempre més fort de la justícia per part de l'Església, que oposava les proves documentals, amb la possibilitat, no infreqüent, que fossin manipulades, i la violència de la damnació, al costum i les tradicions dels nobles–, és un dels elements que majorment ha contribuït a desencadenar la violència feudal, bé sobre la pagesia, a imitació de l'ocupació d'espais agraris per part de centres eclesiàstics,⁷³ bé, i sobretot, envers les mateixes esglésies i monestirs, en tant que acaparadors de terres en detriment dels dominis nobiliaris.⁷⁴

72. MOORE, *La primera revolució europea*, cit., 89-111 i Josep. M. SALRACH, «Disputes i compromisos entre l'església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI-XII)», *Anuario de Estudios Medievales* 29, 1999, 927-957, «paradoxalment, la reforma de l'Església, que va fer cristal·litzar la pluralitat jurisdiccional en consolidar les senyories d'Església i una jurisdicció pròpia, va contribuir en el primer feudalisme a la disseminació de poders i es convertí, sense proposar-s'ho, en un element fonamental del procés de feudalització» (p. 935); per la situació ja en edat carolíngia vg. TABACCO, *Sperimentazioni del potere*, cit., ps. 73-94.

73. Tot i que aquest és un fenomen, pel que sembla, més típic del segle XII, quan no es tracta tant d'aconseguir terres, sinó d'explotar-les millor, vg. Thomas N. BISSON, *Veus turmentades. Poder, crisi i humanitat a la Catalunya rural, 1140-1200*, Barcelona 2003 (ed. or. Harvard 1998).

74. Evidentment, aquest és només un aspecte de l'ús de la violència al llarg del segle XI; vg. Stéphen WEINBERGER, «Les conflits entre clercs et laïcs dans la Provence du XIe siècle», *Annales du Midi* 92, 1980, 269-279, p. 279: «Ce n'étaient donc pas simplement la cupidité et l'opportunisme qui motivaient les actions ouvertement hostiles et occasionnellement violentes des laïcs. En fait, ceux-ci se trouvaient bien plutôt dans une situation telle qu'ils étaient forcés de défendre leurs droits héréditaires et leurs droits de possession face aux réclamation du clergé fondées sur des titres légaux. Même lorsque ce furent les laïcs qui clairement commencèrent les disputes, c'était, à leurs yeux au moins, le clergé qui était l'agresseur». D'altra banda, s'han de recordar els nombrosos conflictes entre els mateixos estaments eclesiàstics, i la fonedissa frontera, en època pre-gregoriana, entre clergues i laïcs, ja que no són pocs els levites alhora castellans o que recobreixen càrrecs públics, com ara, per a fer uns pocs exemples, Guillem de Madiona, el mateix Guislabert bisbe de Barcelona o Folc II vescomte de Cardona, bisbe d'Urgell i després de Barcelona (sobre Guillem de Madiona canonge de Sant Pere de Vic i castellà, que fa testament abans de participar a una expedició militar «in partibus Spanie» en 1031 i mor dos anys després en una represàlia musulmana, vg. Ramon d'ABADAL, *Abat Oliba i la seva època*, a ID., *Dels visigots als catalans*, cit., 2, ps. 141-277, ps. 237-240; els documents a Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari de la catedral de Vic, segle XI*, Vic 2000-2005, doc. 895, 914 i 915; es podria citar també Ermengol Ermemir, canonge de la Seu, casat amb fills i castellà de Malla, *ibidem*, docs. 1103 i 1104). Em sembla que s'hauria de replantejar el problema de la concepció de la propietat i posar-la en relació amb la capacitat, tot sovint escassa, de mantenir-la productiva i preservar-ne els títols de possessió, en unes dinàmiques en les quals la violència seria només una

Em sembla necessari, doncs, llegir el paper que el comte Ramon Berenguer I exerceix, en general, com a legislador i, en especial, el que és escenificat a la representació pública en ocasió de la dedicació de la Seu de Barcelona, com un moment determinant en la seva afirmació d'un legítim poder superior, a través del qual reabsorbeix al seu poder part d'aquell que s'havia apropiat l'Església.

6. LA LLUITA PEL CONTROL DEL TERRITORI

Examinar en detall les dinàmiques de control i apropiació de la propietat de terres als comtats catalans requereix una monografia, i es necessitarien detallats estudis sobre la formació almenys dels principals patrimonis eclesiàstics i, sobretot, monàstics, per poder-los relacionar, àrea per àrea, amb la presència de violència feudal i de conflictes. Així doncs, ara, em limitaré a apuntar alguns fets escaients –que haurien de conduir a anàlisis més aprofundides–, que serveixen per a exemplificar alguns aspectes de la fragmentació del poder, i de les necessitats i formes en què el comte Ramon Berenguer I va operar per tal de reestablir, sobre noves bases, la seva primàcia i la seva *potestas*.⁷⁵

Un patrimoni prou ben estudiat és el del monestir de Sant Cugat, a més de molt significatiu, per la seva extensió al centre dels dominis del comte de Barcelona i de bona part dels nobles que es rebel·laren al comte els anys 1040-50.⁷⁶ Em limitaré a apuntar alguns trets que, al meu entendre, requereixen una reflexió més general i aprofundida.

Hi ha alguns elements la contemporaneïtat dels quals em sembla que no pot ser deguda a casualitat. Segons l'anàlisi estadística de Salrach es pot notar com la part més important del patrimoni del monestir es formà entre el 975 i el 1025,⁷⁷ sobretot després del saqueig per part d'al-Manşūr el 985 i l'obteniment d'un precepte

forma, entre d'altres, de solucionar els conflictes, violència que no és exclusiva de la noblesa. D'altra banda, hi ha estudis que, fins i tot, han plantejat el dubte de si es pogué de debò parlar de violència feudal causada per l'afebliment de l'autoritat central, vg. BOWMAN, «Councils, memory and mills», *cit.*, ps. 102-103; vg. també KOSTO, *Making agreements*, *cit.*, ps. 74-77, que discuteix, amb raó, la visió tradicional dels canvis en les pràctiques judicials i la solució de conflictes com a directa conseqüència d'aquesta autoritat.

75. Com bé assenyalava SALRACH, «Disputes i compromisos», p. 955, hi ha diferències en les disputes amb la noblesa entre esglésies catedrals i establiments monàstics, els uns més atents al control de terres i castells, les altres al control del delme i de les parròquies.

76. Vg. Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Mediaevalia* 13, 1992, 127-173 i ID., «"Multa placita et contenciones". Conflictos de los siglos X-XII en el *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*», Joseph PÉREZ-Santiago AGUADÉ NIETO (ed.), *Les origines de la féodalité. Hommage à Claudio Sánchez Albornoz*, (Collection de la Casa de Velázquez, 69), Madrid 2000, ps. 197-228.

77. SALRACH, «Formació, organització i defensa», *cit.*, ps. 137 i 141.

lliurat pel rei Lotari V, el gener-febrer de 986, que li confirmava tots els béns i li concedia la immunitat.⁷⁸ A més, és aquesta l'època en què més es donen, a tot arreu dels comtats catalans, les donacions als monestirs, sobretot per part de les dinasties comtals i de l'alta noblesa de la terra.⁷⁹ Com destaca Salrach «l'abat de Sant Cugat és un gran senyor feudal», dotat d'una notable força coercitiva, l'esfera d'expansió del qual coincideix, en bona mesura, amb aquella dels vescomtes de Barcelona i els Sant Martí, i, sobretot, del noble hereu de les dues famílies: Mir Geribert.⁸⁰ No serà pas una casualitat que els nombrosos conflictes que enfrontaren el monestir a la primera meitat del segle XI es deguin gairebé tots a plets contra membres de l'alta noblesa de la zona.⁸¹

És fàcil veure la conflictivitat en el domini dels recursos econòmics entre poders concorrents en les mateixes àrees, sobretot si tenim en compte la complicitat, en aquests moments, entre poder comtal i eclesiàstic en la lluita de poders, tal com testimonien la composició dels tribunals i les sentències, que la majoria de les vegades són favorables al monestir, amb la possibilitat que aquest havia de crear o falsificar proves.⁸² No vull, evidentment, acusar els monjos de Sant Cugat de manipuladors de la justícia ni d'excusar la violència i la prevaricació feudal, tanmateix, atesa la possibilitat i facilitat que l'*scriptorium* del monestir tenia per produir proves documentals, autèntiques o no, sobretot després de la gran reconstrucció conseqüència del saqueig de 985, em sembla que les coses s'haurien de considerar de manera diferent de com s'ha fet habitualment, sense atribuir tota la culpa a la violència feudal.⁸³

78. Ramon d'ABADAL, *Catalunya Carolíngia, II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2 vols., IEC, Barcelona 1955, 2, ps. 194-200.

79. SALRACH, «Formació, organització i defensa», *cit.*, p. 168: «Les grans fortunes eclesiàstiques procedeixen de les petites, de laics i eclesiàstics, per un constant degoteig de propietats que s'accelera la segona meitat del segle X i remet a partir de vers 1025»; vg. MOORE, *La primera revolució europea*, *cit.*: «Incluso en las conclusiones de las controversias más célebres, que atribuyen este exceso de generosidad al aumento de la "piedad laica" [...] no dan tanto una respuesta como una reformulación de la pregunta sobre qué suscitó aquel entusiasmo irresponsable».

80. SALRACH, «Formació, organització i defensa», *cit.*, ps. 149 i 150.

81. SALRACH, «*Multa placita et contenciones*», *cit.*, ps. 201 i 204, els conflictes documentats pel segle XII són més del doble respecte als del segle XI, però canvia radicalment la problemàtica.

82. Complicitat, o, millor, acord entre poders que darrerament ha estat destacat també en la difusió i utilització de la Pau i Treva, vg. els estudis reunits a Thomas HEAD-Richard LANDES (eds.), *The Peace of God*, *cit.*, i també BOWMAN, «Councils, memory and mills», *cit.*, i KOSTO, «Oliba, Peacemaker», *cit.*

83. La desconfiança del noble Bernat Otger envers les proves documentals aportades per l'abat de Sant Cugat en llur disputa sobre unes terres, i la seva voluntat de recórrer a l'ordalia, és exemplificativa bé d'uns canvis profunds en l'acceptació de la *Lex Visigothorum* i la transició a altres formes de judici, sobretot el judici de Déu; bé de la desconfiança en la fiabilitat de les proves documentals aportades pel monestir; bé, possiblement, en unes concepcions de l'administració del dret i la solució dels conflictes, per part de la noblesa no curial, que no es veien representades per les formes tradicionals, lligades a l'escrit i al tribunal presidit per jutges, i que són les que prevaldran al llarg del segle i

Es fa evident com els canvis en les modalitats de les solucions dels conflictes i de l'administració de la justícia requerien, per part del comte, una acció que portés, almenys en les expectatives, a reglamentar-los atenent-se a les noves necessitats, i que, aspecte que més interessa en aquesta ocasió, reafirmés el pes de l'autoritat comtal com a administradora de justícia, un cop les formes tradicionals, amb el tribunal comtal i el vell codi legal, ja no eren ni podien ser del tot vigents.⁸⁴

D'altra banda, i és qüestió més complexa, l'autoritat comtal de Ramon Berenguer I havia d'afirmar-se també, o de manera especial, per tal de solucionar els violents conflictes que l'havien posada en entredit, bé amb els comtes de Cerdanya i Besalú; bé amb els nobles rebels de la frontera, sobretot el clan dels vescomtes de Barcelona; bé en la pugna amb la seva àvia Ermessenda i el partit de nobles, curials i eclesiàstics que s'havien afirmat i consolidat al temps del regnat de Ramon Borrell. És un tema complex, que mereix una nova anàlisi de conjunt, on s'ha de cercar un atent equilibri interpretatiu en la valoració del paper que hi tingueren els processos de mutació social de les diferents forces en joc, sense desestimar del tot, però, el que pogueren tenir les personalitats que hi intervingueren —com ara la comtessa Ermessenda o Mir Geribert.

7. EL PODER DEL DRET I DEL REI

Ramon Berenguer I, un cop morts, pels volts del 1050, els principals consellers i sostenidors de la comtessa Ermessenda; aconseguida la final pacificació amb aquesta, després de l'última crisi deguda a l'escandalós matrimoni amb Almodis,⁸⁵ recuperat el domini sobre les marques que el pare havia deixat als germans Sanç i Guillem, i guanyat el puls amb Mir Geribert, entre d'altres fets importants, és en condicions de recuperar i reforçar la seva autoritat amb actes públics, per una banda, i per l'altra de gestionar, en aliança amb l'Església, però amb un paper promotor, la legislació de la Pau i Treva.⁸⁶ No debades, després de l'assemblea barcelonina de

fins ben entrat el segle XII; vg Josep M. SALRACH, «Prácticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña (siglos IX-XIII)», *Hispania* 57, 1997, 1009-1045 i ID., «Les modalitats du règlement de conflits en Catalogne aux XIe et XIIe siècles», *Le règlement des conflits au Moyen Âge. Actes du XXXIe congrès de la SHMESP (Angers 2000)*, Paris 2001, ps. 117-134, i ps. 123-124 pel procés de Bernat Otger.

84. SALRACH, «*Multa placita et contenciones*», *cit.*, ps. 221-222; UDINA i MARTORELL-UDINA i ABELLÓ, «Consideracions», *cit.*, destaquen les semblances entre les constitucions de Pau i Treva i els *Usatges*, a més d'altra documentació contemporània.

85. Vg. AURELL, *Les noces del comte*, *cit.*, ps. 239-253.

86. Una dinàmica semblant assenyalen per a l'Aquitània André DEBORD, «The Castellan Revolution and the Peace of God in Aquitaine», i Daniel F. CALLAHAN, «The Peace of God and the Cult of the Saints in Aquitaine in the Tenth and Eleventh Century», Thomas HEAD-Richard LANDES (eds.), *The Peace of God*, *cit.*, respectivament ps. 135-164 i ps. 165-183.

1064, les constitucions foren confirmades a Girona, poc després, i al Rosselló, i, novament, en un magne concili a Girona, amb la presència del legat papal Hug Càndid, l'arquebisbe de Narbona i «sub presentia» dels comtes Ramon Berenguer i Almodis, concili més dedicat, però, a qüestions de reforma del clergat, que no pas a promulgar noves constitucions de Pau i Treva, mentre no n'hi hagueren més fins al temps de Ramon Berenguer III.⁸⁷ Així Ramon Berenguer I va aconseguir obviar l'autonomia de poder que li havia arrabassat l'Església i ja no van fer falta més assemblees ni proclamacions. Per altra banda, va fer un pas endavant –verdadara novetat respecte a l'autonomia assolida per altres principats territorials nascuts de l'afebliment de l'imperi Carolingi– i va proclamar un nou dret.

El fet que Ramon Berenguer hagués aconseguit el control damunt les forces dels seus comtats i una certa primacia respecte als altres comtats catalans, expressada, també, per la gairebé exclusivitat en la titolació de príncep, no eliminava el problema d'afirmar sobre bases més fermes aquesta mateixa legitimitat, ja que, com deia Salrach pel temps de Borrell II, es tractava novament de demostrar el valor: «de la força legal de les noves autoritats, de les quals legalment no se sabia si actuaven per si mateixes o per implícita delegació reial».⁸⁸

El problema de base, doncs, era el de definir el dret que posseïa el comte d'administrar el poder en quant hereu del poder reial, poder que s'havia anat fragmentant al llarg del temps, seguint, des de d'alt cap a baix, les mateixes dinàmiques; és a dir, apropiació progressiva per part dels comtes, en un primer moment, i de la noblesa, en un segon, de les prerrogatives reials, de les quals els uns, els reis en favor dels comtes, i els altres, els comtes en favor de la noblesa, s'havien anat desprenent per tal de mantenir-ne la fidelitat. Darrere de la novetat representada per les conveniències i els pactes de fidelitat personal, hi havia la capacitat del comte de demostrar que ell era l'únic legítim detentor del poder suprem que havia estat dels reis, i per això podia demanar la fidelitat, i, també, l'homenatge, dels seus súbdits.⁸⁹

87. *Les constitucions de Pau i Treva*, cit., doc. 5 (Vic-Girona 1064-66), doc. 6 (Toluges 1064-66), doc. 7 (Girona 1068), les constitucions de Ramon Berenguer III són dos, limitades al territori d'Olèrdola (doc. 8 de 1108), a la Cerdanya i al Conflent acabats de reincorporar (doc. 9 de 1118), més una general de 1131 (doc. 10); vg. FARIAS, «Problemas cronológicos», cit., ps. 21-35, data l'assemblea de Barcelona al 1063, les de Vic-Girona al mateix anys, i nota com, a l'igual que la de Toluges, són estretament dependents de la de Barcelona, tot i així destaca la dificultat de datar i apreciar exactament, atesa la defectuosa tradició textual, aquestes assemblees de Vic-Girona; la vinculació entre la Pau i Treva i la reforma eclesiàstica és destacada per REMENSNYDER, «Pollution, Purity, and Peace», cit.

88. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, cit., p. 143.

89. Només vull proposar una qüestió de molt ampli abast com per merèixer un tractament a part. Ja fa molts anys, a un article per altra banda discutit i discutible, Elisabeth MAGNOU-NORTIER, «Fidélité et féodalité méridionales d'après les serments de fidélité (X^e-début du XIIe siècle)», *Annales du Midi* 80, 1968, 457-477, proposava una relació entre els sacramentals i els juraments de fidelitats carolingis i les *convenientiae* provençals, però els estudiosos de les conveniències catalanes, en general, no han recollit

Pot ser eloqüent, per l'aclariment del concepte, l'afirmació, força coneguda, feta per Berenguer Eldemar, assertor del comte Hug d'Empúries al plet amb la comtessa

el suggeriment. Evidentment no es tracta d'entrar en la polèmica continuista o rupturista, però em sembla el cas de fixar-se almenys sobre les indubtables coincidències formulars i lexicals. Per exemple als *Capitularia missorum specialia*, de començament del 802, trobem dos juraments: «Sacramentale qualiter repromitto ego, quod ab isto die inantea fidelis sum domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthane reginae, pura mente absque fraude et malo ingenio de mea parte ad suam partem et ad honorem regni sui, sicut per drictum debet esse homo domino suo. Si me adiuvet Deus et ista sanctorum patrocinia quae in hoc loco sunt, quia diebus vitae meae per meam voluntatem, in quantum mihi Deus intellectum dederit, sic attendam et consentiam. Item aliud. Sacramentale qualiter repromitto ego: domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthane, fidelis sum, sicut homo per drictum debet esse domino suo, ad suum regnum et ad suum rectum. Et illud sacramentum quod iuratum habeo custodiam et custodire volo, in quantum ego scio et intellego, ab isto die inantea, si me adiuvet Deus, qui coelum et terram creavit, et ista sanctorum patrocinia» (*Capitularia regum Francorum*, I, edidit Alfredus BORETIUS, Hannover 1883, *MGH, Legum sectio II. Capitularia regum Francorum*, ps. 101-102), o a un capitular del juny de 854 «*Sacramentum autem fidelitatis tales est*: Ego ille Karolo, Hludowici et Iudit filio, ab ista die inante fidelis ero secundum meum savirum, sicut Francus homo per rectum esse debet suo regi. Si me Deus adiuvet et istae reliquiae» (*Capitularia regum Francorum*, II, ediderut Alfredus BORETIUS et Victor KRAUSE, Hannover 1897, *MGH, Legum sectio II. Capitularia regum Francorum*, II, p. 278), i trobem també codificació respecte als juraments de fidelitat al recull d'Ansegis, III,viii. DE IURAMENTO i III,lxxxviii. DE FIDELITATE REGIS PROMITTENDA (*Die Kapitulariensammlung des Ansegis*, herhausgegeben von Gerhard SCHMITZ, Hannover 1996, (*MGH, Capitularia regum Francorum, nova series, I, Collectio capitularium Ansegis*), del qual encara es conserva un manuscrit provinent de Ripoll, ACA, Ripoll 40 (vg. també TABACCO, *Sperimentazioni del potere*, cit., ps. 48-50). BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, cit., diu que, potser, el llenguatge de la fidelitat deriva dels antics juraments prestats pels homes lliures al poder públic (2, p. 189) i en cita un parell d'exemples (1, ps. 122 i 256, que corresponen als docs. 935 i 945 de *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU-Josep M. SALRACH (dirs.), M. Josepa ARNALL i IGNASI-J. BAGES (coords.), Pere BENITO-Rafael CONDE-Victor FARIAS-Lluís TO, Barcelona 1999), sense explicitar, tanmateix, la provenença d'aquests juraments ni notar les semblances amb el llenguatge dels juraments carolingis. Semblances que són evidents bé als juraments de fidelitat (dels quals n'hi ha molts i, fins i tot, se'n conserva un formulari, vg. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, cit., doc. 386) sigui a les convinences. Mentre, i més en general, KOSTO, *Making Agreements*, cit., ps. 32-59 apunta per una general continuïtat, tot i les diferències, dels juraments de fidelitat i les convinences amb pràctiques altomedievales a l'interior d'una redefinició i adaptació del llenguatge jurídic a noves exigències. Al meu entendre no es tracta de veure continuïtat entre les dues formes de relació entre senyor i súbdit, sinó, i és una idea que caldria comprovar i aprofundir, de recuperació d'idees legals que provenen del món carolingi –molt present a Catalunya encara fins tot el segle XII també del punt de vista de la cultura– que són modificades i adequades al nou context, així com passà per la pena de l'aliscara (per la qual vg. Josep M. SALRACH, «Tradicions jurídiques en l'administració de justícia a l'edat mitjana: el cas de l'aliscara-harmiscara i la humiliació penitencial», M. BARCELÓ-G. FELIU-A. FURIÓ-M. MIQUEL-J. SOBREQÜES (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València 2003, ps. 71-102), o com ha estat també notat, bé pel llenguatge bé per algunes formes, entre la Pau i Treva i la *pax* carolíngia, vg. Elisabeth MAGNOU-NORTIER «The Enemies of the Peace: Reflections on a Vocabulary, 500-1100», i Hans-Werner GOETZ, «Protection of the Church, Defense of the Law, and Reform: On the Purposes and Character of the Peace of God, 989-1038», Thomas HEAD-Richard LANDES (eds.), *The Peace of God*, cit., respectivament ps. 58- 79 i ps. 259-279.

Ermessenda de Barcelona, el 26 d'agost de 1018, pel dret de propietat sobre l'alou d'Ullastret: «potestatem quam reges ibi pridem habuerunt iste Hugo, comes, ibi habebat».⁹⁰ Evidentment, al contrari del que passà a l'Aragó, cap comte català va assumir el títol de rei, tot i la llunyania dels monarques capets i l'assumpció de la *potestas* reial, ja que el dret, almenys formal, que posseïen els reis de França sobre les terres de la *Marca Hispanica* va ser respectat fins al tractat de Corbeil; així mateix, el tema està per estudiar, i mereixeria ulteriors investigacions.⁹¹ Això que faré, ara, és reunir algunes evidències que he pogut trobar que mostren com aquesta apropiació ha estat expressada pel llenguatge de la documentació, i com aquesta potestat reial acaba per concretar-se a mans de Ramon Berenguer I.

En un primer moment les atestacions que he trobat es refereixen més aviat als comtats pirinencs.⁹² A un document d'Oliba, quan encara era comte, del 14 de febrer de 1001, trobem que les terres de la donació: «michi est censum regale et iura censualis et imperium principalis. [...] quantum ad me derivatur ex regali potestate», amb la clara percepció que ell disfruta d'uns drets que són d'origen reial.⁹³ A un judici en favor de la Seu d'Urgell, del 1004, «imperante Bernardo», el comte Bernat Tallaferro de Besalú actua «ante suosque regni proceres».⁹⁴ A l'acta d'elecció del mateix Oliba a abat de Ripoll, d'entre el 29 de juliol i el 8 d'agost del 1008, es diu que ja des de jove estava predisposat a la vida monàstica: «postponentem tetrica seculi pompa regie dignitatis propter premium eterne felicitatis».⁹⁵ A l'acta de la dedicació de la Seu de Girona, del 21 de setembre de 1038, del mateix Oliba es diu: «regalique stirpe satus ac etiam Deo dilectus et populo summisque virtutum

90. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 56.

91. ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», cit., p. 242 i vg. Michel ZIMMERMANN, «I jo t'apoderaré» («Potestativum te farei»). A propòsit de les relacions entre fidelitat i poder a Catalunya el segle XI», a *En els orígens de Catalunya*, cit., ps. 117-126 per les variacions semàntiques i ideològiques relatives al terme *potestas*, vg. també les afirmacions genèriques de Anscari M. MUNDÓ, «Los orígenes de la nación catalana», *Para entendernos. Los grandes temas del debate España-Cataluña*, (Club Arnau de Vilanova, 147), Barcelona 1996, ps. 35-66, especialment p. 47.

92. Els documents de Guillem Isárnez comte de Ribagorça, són datats bé per l'any de regnat del rei Robert, bé «regnate Guilelmo comite» (*Cartulario de Alaón*, cit., doc. 225, de 1010-12, i doc. 233, de 1021, i M. SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*, Madrid 1912, p. 397) o «regnante super nos Guilelmo comite» (Ángel J. MARTÍN DUQUE, *Colección diplomática de Obarra (siglos XI-XIII)*, Zaragoza 1965, doc. 12 i 19), mentre, a documents encara anteriors, de Ramon III de Pallars, per exemple un del 3 d'agost de 978, trobem «anno VIIº ymperii nostri [...] regnante Regimundo comite» (SERRANO, *Noticias y documentos históricos*, cit., ps. 430-31, i també ps. 432-33, ps. 434-35 del 981, que, tanmateix han de ser falsos o mal datats perquè no apareixen a l'edició ABADAL, *Catalunya Carolíngia*, III., cit.).

93. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 26.

94. MARCA, *Marca Hispanica*, doc. 151.

95. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 40.

meritis aequiparandus Oliva iure pro debito Ausonensis episcopus».⁹⁶ A l'*epicedion* en mort de Ramon Borrell, molt possiblement composició de l'abat Oliba, trobem que: «Illi cura fuit maxima regni» i parla de: «post regifico datus honore».⁹⁷ Tenint en compte l'aparent centralitat que assumeix l'abat Oliba en aquests mostres, hauríem de pensar que és a través d'ell, conseller de la comtessa Ermessenda, que la idea va arribar al comtat de Barcelona?

De fet, a part el poema dedicat a Ramon Borrell, que representa com un enllaç, la primera mostra referida als comtes de Barcelona, la trobem a una donació que la comtessa mare Ermessenda i el comte Berenguer Ramon I feren, el 19 de juny de 1030, a Bonfill, sagristà de la seu de Vic, en què declaraven que la terra: «nobis advenit per prosapie regni».⁹⁸ I encara, el 2 de novembre de 1039, en una venda de terres al monestir de Sant Benet de Bages, la comtessa Ermessenda afirma tenir l'alou «propter mea regia potestate».⁹⁹ Una acta de donació del comte Ramon Berenguer I a Guisad Sunifred de Lluçà del 2 de novembre de 1054, que comença amb un llarg pròleg sobre el dret de donació de les «regie potestatis», al moment de determinar l'origen de la possessió diu que «mihi advenit per prosapiam generis mei sive per culmen regni atque per quacumque vocem vel modo».¹⁰⁰

Es podria citar amb reserves encara un cas molt eloqüent, ja que és gairebé segurament un fals, un document del 25 de març de 1067, amb el qual Ramon Berenguer I dona el castell de Barberà al comte d'Urgell, trobem «Ego Berengarius, comite et regis de Barchinona, donator sum tibi Ermengauda, Urgellensi comi-

96. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 134; es podria pensar que el mateix abat Oliba ha estat un important vehicle de difusió d'aquesta idea, brollada, tot i que en formes menys explícites, de la ideologia de Miró II Bonfill, el qual, a l'acta de la tercera dedicatòria de Ripoll, parla de «hoc propria maiestate statuimus» i «Praeterea nostrae maiestatis», a més de dir que la progènie de Guifré I havia estat en «imperialibus commitiis sublimata», vg. els comentaris a SALRACH, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Ripoll de l'any 977», cit. p. 313; Abadal apuntava a la possible influència de l'oncle damunt el nebot, ABADAL, *L'abat Oliba*, cit., p. 155. Diferent em sembla el cas de la fundació de sant Pere de Besalú, del 24 de novembre del 977, on es parla de «omnia placita quae sunt ex regali potestate», en aquest cas s'ha de tractar de precedents privilegis reials sobre les terres donades al monestir.

97. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., text 1, vv. 33 i 61.

98. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., doc. 98.

99. Document citat a AURELL, *Les noces*, cit., p. 224.

100. *Diplomatari de l'Arxiu Capitular*, cit., doc. 871.

te».¹⁰¹ A partir d'aquest moment, no he pogut trobar més atestacions de l'atribució del poder reial als comtes.¹⁰²

Tanmateix, es pot recordar un testimoni poc conegut i que, tot i ser d'origen estranger, pot tenir el seu interès.¹⁰³ El quart llibre dels *Miracula Sancti Benedicti* va ser escrit, entre 1043 i 1056, per Andreu monjo de Fleury, autor també de la *Vita Gauzlini*, abat de Fleury i bisbe de Bourges.¹⁰⁴ El text s'ha de prendre en atenta consideració, perquè les fonts d'Andreu són bones, ja que provenen directament de Ripoll. De fet, al capítol IV, 7 parla de dos germans que havien entrat al monestir de Fleury, el primer és el conegut Joan, monjo a Ripoll i, després, abat de Santa Cecília

101. *Liber Feudorum Maior*, ed. Francisco MIQUEL ROSSELL, 2 vols., Barcelona 1945, doc. 252 i *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Barberà (945-1212)*, edició a cura de Josep M. SANS TRAVÉ, (Textos jurídics catalans, Documents, 1), Barcelona 1997, doc. 5; del document queda, segons l'editor, l'original i una còpia del segle XII; a un judici del 29 d'abril de 1157, entre el comte Ramon Berenguer IV i Pere de Puigverd, entre altres coses per a la possessió del castell de Barberà (*ibidem*, doc. 44), és impugnada la validesa del document perquè «nomina auctorum non erant inibi subsignata manibus propriis sicut in aliis scripturis, quas ipsi fecerant, inveniri poterat» i, també entre d'altres raons, perquè «credebat non esse veram tum quia vocabit se regem Barchinone, cum non esset nec locus regalis», mentre Pere de Puigverd, responenent a totes les objeccions de caràcter diplomàtic que li vénen presentades, afirma que el document en qüestió és a mans de la seva família des del temps del seu avi, Arnau Pere, destinatari de la concessió; així que, també si el document és un fals, com pot semblar, s'hauria d'explicar d'on treu inspiració el notari per a elaborar la fórmula «comite et regis de Barchinona».

102. Ho torno a trobar només un cop referit a Ermengol IV d'Urgell, a una restitució a la Seu d'Urgell (17 IV 1077) on, amb certa dosi de retòrica es diu: «ego Ermengaudus, nutu divino consul Urgellitanus et marchio, sub Dei omnipotentis nomine sacro, quia sedem alme Dei genitricis Urgellensis multum diligo, pro eo quod pius Dominus voluit eam committere meo imperio et accidit mihi regimen illud iure paterno et ex omni genere meo tempore iam perlongo, honorare eam decerno in quantum valeo, quia intronizatus sum in regno meo» (Cebrià BARAUT, «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, 1984-85, 7-218, doc. 915), tot i que pareix referir-se més a l'acte de governar, *in regno meo*, que al comtat d'Urgell com a regne o ell mateix com a rei; Ermengol IV utilitza almenys una altra vegada el títol de *consul* (*ibidem*, doc. 927, 13 VIII 1079); d'altra banda, el comtes d'Urgell mostraven certa independència de Barcelona, i emprar el títol clàssic de cònsul era una manera de subratllar el paper militar del comte. Sovint s'han presentat exemples de com els andalusins es referien als comtes catalans com a reis (vg. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, cit., ps. 251-256); s'ha de notar, tanmateix, que des de la perspectiva d'un rei de taifa, qualsevol governant que gaudeixi d'autonomia és considerat rei; es vegi, per exemple, la carta que Muḡāhid de Dénia envia a la «regina preclara vel gloriosa, domna Almodis» (*Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, cit., doc. 776). Mundó escriu que el jutge Bonsom, als seus documents, sovint dóna a Ramon Borrell el títol de príncep, i que a les glosses del *Liber Iudicum popularis* es troben les següents equivalències: *ducem* > *comitem*, *princeps* > *rex*, *principes* > *reges* uel *comites* (*Liber Iudicum popularis*, cit., p. 112), però no apareixen als glossaris publicats o al text.

103. El cita de passada MUNDÓ, «Los orígenes de la nación catalana», cit., i d'ell pren la informació BENET, *El procés d'independència*, cit., ps. 113-116.

104. L'abat Oliba, cap a 1023, va tenir un intercavi de cartes amb Gauzlí, vg. JUNYENT, *Diplomatari*, cit., ps. 320-322 i 325-326.

de Montserrat, el segon el seu germà Bernat, que era cavaller abans de convertir-se i fer-se monjo a Fleury. Aquest Bernat li parla d'un monestir «in partibus illis dictum in honore hujus amici Dei, ob fertilitatem vinearum Bacchi nomine inditum», que ha de tractar-se de Sant Benet de Bages; d'alguns miracles que hi ocorregueren (IV, 8) i de les destruccions aportades a la comarca, amb relativa intervenció del sant a favor del monestir, durant una destructora incursió operada pels musulmans acabdillat per «Almator» (IV, 9), que hauria de correspondre a la del 999, quan al-Manşūr atacà una primera vegada Manresa.¹⁰⁵ Al capítol següent, parlant de guerres entre cristians i musulmans, escriu: «Haec Barcinonensis regni quatuor duces comperientes, Bernardus Bisuldunensium, Guierdus Cerdinensium, Raimundus Barcinonensium, Ermengaudus Urgillensium, in grata planitie Thorani castris, cum quingentis tantum modo armatis, in unum conveniunt».¹⁰⁶ La provenença rivupullenca de la font justifica la precedència donada al comte Bernat I Tallaferro, en un relat que semblaria el de l'expedició a Còrdova de 1010 –l'únic esdeveniment en què sabem que coincidiren un Ramon comte de Barcelona (Ramon Borrell), un comte d'Urgell (Ermengol I), hi és sospitada la presència d'un comte de Besalú (Bernat Tallaferro), que seria confirmada per aquesta font, mentre era desconeguda la de Guifré II de Cerdanya.¹⁰⁷

La percepció de l'espai català és notable: es parla d'un regne de Barcelona, percebut com a una unitat, on hi ha quatre ducs, així denominats en tant que conductors de pobles, i no en tant que senyors, amb un títol precís, d'un territori dintre del regne.¹⁰⁸ Tanmateix, és un regne sense rei. El monjo de Fleury anomena regne el territori, del qual percebeix la profunda autonomia (no li havia de ser estrany, ja que de l'imperi carolingi havien sortit altres regnes), i una certa unitat, tot i que la presència dels quatre cabdills li impedeix d'individualitzar un rei que el governi. Ens trobem, aleshores, davant de la ideologia de l'abat Oliba? Si fos així, ens permetria matisar algunes de les precedents citacions, per les quals es defineixen els comtats catalans com a regne, i els seus comtes com d'estirp reial, sense però, definir, ni retòricament, la figura d'un rei davant de la pluralitat de comtes, d'acord amb l'aspiració de l'abat de què les diferents branques de la família operin d'acord,

105. Parla d'aquest episodi, ho tradueix i ho comenta BENET, *El procés d'indipendència*, cit., ps. 113-114.

106. *Les Miracles de Saint Benoit*, écrits par Adrevald, Aimoin, André, Raoul Tortaire et Hugues de Sainte Marie, réunies et publiés par E. de CERTAIN, Paris 1858.

107. BENET, *El procés d'indipendència*, cit., ps. 129-131, pensa que es tracta d'una batalla lliurada contra Abd al-Malik el 1004, però no dóna l'eventual emplaçament del castell de Torà.

108. Una semblant percepció unitària es retroba a la encíclica mortuòria per la mort de Guifré II de Cerdanya, on alguns monestirs francesos es refereixen generalment als barcelonesos al moment de parlar dels súbdits o dels dominis del comte, vg. Léopold DELISLE, *Rouleaux des Morts du IXe. au XVe. siècle*, Paris 1886, ps. 74, 81, 82, 91, citat per Miquel COLL I ALENTORN, *Llegendari*, (Obres, IV), Barcelona 1993, p. 60.

sense la primacia de ningú. És a dir, que el territori, en tant que hereu del *fiscum regium*, i l'autoritat comtal, en tant que hereva de la *potestas regale*, assumeixen la dignitat reial, però els llinatges que governen no canvien d'estatus i segueixen sent comtals.¹⁰⁹ Tot i percebre, doncs, unes profundes diferències, es manté com una situació de continuïtat, ja que és tan sols això que depenia i venia del rei que manté la categoria de reial, mentre els comtes, com a hereus dels funcionaris carolingis mantenen llur dignitat. Així mateix, i malgrat haver citat Bernat I de Besalú en primer lloc, resulta evident, al text, la idea de la primacia de Barcelona, ja que és la ciutat que dona nom al regne, just en un moment en què, en efecte, el comte de Barcelona està reivindicant aquesta primacia i la declara.

Hem de considerar també una altra qüestió. Si fem cas a allò expressat a l'*us. 3*, on se citen tres articles de la *Lex Visigothorum*, és tan sols la *potestas regia* la que s'ha de preocupar d'adequar la legislació a les noves necessitats i pot, en conseqüència, legislar.¹¹⁰ Així que Ramon Berenguer I no sols ha de mostrar a la pràctica la seva assumpció de tal potestat, o ha d'exibir en actes públics, i en la titulació dels documents, l'haver pres el relleu dels reis en les funcions de governant, administrant la justícia, protegint el poble o dedicant esglésies, sinó que ha de demostrar la legitimitat de tal assumpció de poder.

8. RAMON BERENGUER I, GUIFRÉ EL PILÓS I LA *POTESTAS* REIAL

Hi ha un text que pot ajudar a aclarir almenys una forma a través de la qual el comte va voler demostrar tal legitimitat, i és la llegenda fundacional de les *Gesta comitum*.¹¹¹ El text que sempre s'ha llegit de les *Gesta comitum*, després d'haver expli-

109. Es pot recordar el cas de l'elecció de Pipí III a rei dels Francs, així com ho expliquen els *Annales regni Francorum*: «DCCXLIII. Burghardus Wirzeburgensis episcopus et Folradus capellanus missi fuerunt ad Zachariam papam, interrogando de regibus in Francia, qui illis temporibus non habentes regalem potestatem, si bene fuissent an non. Et Zacharias papa mandavit Pippino, ut melius esset illum regem vocari, qui potestatem haberet, quam illum qui sine regali potestate manebat» —la redacció dita d'Egginhard diu: «de causa regia, qui illo tempore fuerunt in Francia, qui nomen tantum regis, sed nullam potestatem regiam habuerunt»— (*Annales regni Francorum, Annales Laurisenses maiores et Einhardi*, post editionem G. H. PERTZ recognovit F. KURZE, Hannover 1895, *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum*), és evident com, davant d'una situació semblant, als comtats catalans no es va arribar a la substitució del títol comtal pel reial, tot i la presència subjacent de la mateixa problemàtica.

110. Els articles citats són els II,i,14; II, i,13 i II,v,8 (vg. *Leges Visigothorum*, edidit Karolus ZEUMER, Hannover-Lepzig 1902 (*MGH, Legum sectio I, Legum nationum Germanicarum, I*), els articles són presents a la redacció Ervigiana, transmesa almenys per quatre manuscrits de procedència catalana, i al *Liber Iudicum popularis*.

111. La discussió sobre precedents hipòtesis de datació i la formació de la mateixa llegenda a MHCA, 4.

cat que el nou comte Guifré el Pilós es va haver d'enfrontar als musulmans invasors i els va derrotar, conclou la narració amb aquesta declaració: «Ecce quomodo *de* potestate regali in manis nostrorum comitum Barchinonensium honor ipse Barchinonensis devenit» [II,4]. Tanmateix, el precedent editor de les *Gesta comitum*, Barrau Dihigo, no havia notat a l'aparat de variants, potser perquè se li havia escapat, que originàriament la frase era: «Ecce quomodo *cum* potestate regali in manis nostrorum comitum Barchinonensium honor ipse Barchinonensis devenit», on *cum* havia estat expuntuat i corregit a l'interlínea per *de*. En la dificultat de datar amb precisió els nombrosos afegits i les correccions al text primitiu, he proposat que aquests es van fer, amb bones possibilitats, al moment d'enllestir un nou text per tal d'enviar-ho a Barcelona i poder traduir-ho al català, és a dir, poc abans del 1268.¹¹²

Es podria creure que, al moment en què la llegenda va ser inglobada al text de les *Gesta comitum*, entre 1180 i 1184, es va mantenir el *cum potestate*, puix el concepte encaixava perfectament amb les problemàtiques de l'autoritat i la potestat del príncep elaborades a la cúria de Ramon Berenguer IV, i amb les tempatives d'establiment d'una autoritat 'estatal' per part d'Alfons I,¹¹³ mentre va perdre del tot de sentit al moment de la renúncia, per part de Lluís IX rei de França a favor de Jaume I, amb el tractat de Corbeil, de la *potestas* jurídica, última i teòrica, sobre les terres de la antiga *Marca Hispanica*, així que es destaca que és del rei francès d'on prové, ara de dret i no només de fet, la potestat del comte de Barcelona.

La modificació del text és prou significativa, ja que, en el cas de la versió corregida això que s'afirma és que el comtat de Barcelona arribà a mans dels comtes com a una atribució reial (*de potestate regali*). El text originari, en canvi, afirmava no tant l'obtenció del comtat de forma hereditària, sinó com aquest havia arribat als comtes de Barcelona amb totes les prerrogatives de la potestat reial (*cum potestate regali*). En un cas es destaca la possessió de la terra, en l'altre de la *potestas*, és a dir, del ple gaudiment dels drets, que havien estat els drets reials, sense dependre de l'autoritat del rei. De fet, el jove Guifré I havia estat elegit comte, a la mort de Salomó, per l'assemblea (*comuni consilio*) dels magnats i els pròcers del comtat. El rei només li torna a atribuir, de dret, una ocupació de fet i, tanmateix, ja legal (*accipiens per manum eius honorem suum*), i més tard, si sap expulsar els invasors, la hi deixarà *in perpetuum*, lligant, així, el dret a la *potestas* a la determinant funció comtal de la defensa del territori, un dels motius que, ja al segle X, formaven part important de la seva ideologia. Aquesta perspectiva originària de les *Gesta comitum* explica bé, a més d'allò dit més amunt, la falta de qualsevol menció de la conquesta de Barcelona i de la introducció dels Francs al comtat de Barcelona, en tant que no pertinent.

112. Vg. *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 1 i MHCA, 4), València 2008.

113. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona 1987, ps. 67-76.

Les profundes diferències, d'estil i concepció, presents entre els capítols inicials de les *Gesta comitum*, els que configuren la llegenda de Guifré el Pilós, i la resta del text, permeten de creure sense gaire problemes en dos diferents moments si no de redacció, almenys de concepció del text, tot i haver de creure que molts detalls, entre els quals el de *cum potestate*, ha passat de la redacció original de la llegenda, quina que en fos la forma, al text de les *Gesta comitum*.¹¹⁴ D'altra banda, el moment de la història dels comtats catalans al qual millor s'adiu l'elaboració d'una història a través de la qual es demostra el pas de la potestat reial a la comtal, i —diria que no és un element casual degut al redactor de les *Gesta comitum*— en concret als comtes de Barcelona per damunt dels altres, aquest moment s'ha de trobar justament als anys centrals del regnat de Ramon Berenguer I, tot just abans o poc després de 1058 —mentre que no hi ha gaire raons per creure que fos en 1137, quan Ramon Berenguer IV és *princeps Aragonum*, a més de comte de Besalú i de Cerdanya, i saldament instal·lat en el poder a Catalunya, així com proposava Coll i Alentorn—, ja que és gràcies a la demostració de la possessió d'aquesta potestat reial que el comte podia afirmar la seva primacia respecte als altres comtes, podia justificar el recurs als pactes de fidelitat i homenatge a través de les *convenientiae* i podia legislar.¹¹⁵

Si aquesta hipòtesis és raonable i creïble, planteja dos problemes: com hem d'interpretar la llegenda de Guifré el Pilós, i quina havia de ser la seva destinació primitiva. Coll i Alentorn proposava una datació de la llegenda a ca. 1137, entre d'altres arguments, basant-se en el fet que no trobava rastres d'ella als segles precedents; tot i així forçava les dades a les seves mans, perquè les primeres atestacions de l'epítet Pilós semblen datar de finals del segle XI i justifiquen una datació més antiga. D'altra banda, aquest fet demostra que l'elaboració de la història no és antiga ni, afegiria jo, és una llegenda —tot i que Coll parla, matisant, de llegenda culta. En ella no hi ha cap rastre d'una llarga transmissió i evolució oral, més aviat és pot notar, bé com respon en molts detalls a documentació de la qual podia disposar el seu redactor, bé com demostra un cert mínim coneixement de la realitat dels temps carolingis.¹¹⁶ De manera que haurem de parlar de forma més adient d'un fals, i no pas d'una llegenda, falsos als quals almenys la tradició monàstica ens ha acostumat.¹¹⁷ Més difícil, sinó impossible, és precisar en quina forma es va elaborar el fals.

114. El mateix Coll pensava en dos moments diferents, vg. Miquel COLL I ALENTORN, *Llegendari*, cit., ps. 57-60.

115. Potser és a causa del coneixement d'aquesta formulació que l'extensor del document de 1067, abans esmentat, atribueix a Ramon Berenguer I el títol de rei.

116. Tots els arguments a la introducció a MHCA, 4.

117. A part de sengles documents, amb l'invent de concilis i consagracions, només cal pensar en els falsos relatius a la història de Cuixà, vg. Ramon d'ABADAL, «Com neix i creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», a *Dels visgots als catalans*, cit., 1, ps. 377-484, ps. 414-420 i MHCA, 4.

El pròleg a algun document? La falsificació d'alguna acta amb la qua s'intentava afirmar la legitimitat comtal amb un passatge de consignes reials? I a qui es deuria l'elaboració dels falsos? A algun jurista de la cúria comtal? O, més probablement, a algun monjo de Ripoll, per encàrrec comtal, atesa la disponibilitat i el coneixement de documentació antiga, difícilment disponible a Barcelona (també tenint en compte la ideologia 'reial' que sembla pròpia de l'abat Oliba)? Són preguntes sense resposta, almenys de moment i, em temo, en el futur. La pèrdua d'aquest eventual document, així com la falta de qualsevol altre reflexe del mateix fins a la redacció de les *Gesta comitum*, porten a pensar en una utilització puntual del mateix –i també d'un èxit relatiu, tal com va ser el cas dels *Usatges de Barcelona* esmentat més amunt?–, o que les canviants problemàtiques del poder comtal, entre els successors de Ramon Berenguer I, fins a Ramon Berenguer IV, hagin fet que la llegenda, i el document que la relatava, quedés inactiu fins al moment de ser représ a les *Gesta comitum* per a poder afaiçonar una narració dels orígens de la família comtal.

Això que em sembla més rellevant, i determinant per a les finalitats d'aquest estudi, és com l'elaboració de la falsa història de l'avantpassat comú als comtes catalans marqui un altre aspecte, i molt important, en les estratègies elaborades per Ramon Berenguer I per tal d'afirmar i confirmar el seu poder.

Evidentment, és difícil poder copsar exactament el pes que va tenir, en la final afirmació del poder de Ramon Berenguer I, aquest conjunt d'operacions simbòliques de reivindicació i exercici d'un poder superior. Tanmateix, ha estat notat més d'un cop com l'acció del comte va ser més aviat dirigida per la paciència i l'habilitat diplomàtica i política més que per la força. Si és així, podem creure que la formació i afirmació d'un fonament ideològic és a la base de la seva acció política i n'ha reforçat de manera determinant les possibilitats d'èxit.